

A KÖZIGAZGATÁS MEGSZERVEZÉSE ÉS A KÖZÉPÜLETEK FELÉPÍTÉSE TISZAKÁLMÁNFALVÁN

A TELEPESEK VÁLASZTMÁNYÁNAK MŰKÖDÉSE

Megalakulásának nehéz pillanataiban Tiszakálmánfalván nem volt jegyző, lelkész, tanító, rendőr, akik nélkül nehéz elképzelni bármely települést, hát még egy újonnan alapított falut, amely körül van véve erdővel, három szerb faluval, amelyeknek lakói sanda szemmel, lebecsülően tekintettek a szegény telepésekre, akiknek jó része írástudatlan volt, nem vetették meg az alkoholt, és valóban voltak közöttük büntetett előéletű egyének. Ezért csodálkozott a szerb sajtó, a művelt szerb lakosság, hogy a magyar kormány ilyen összetételű telepésekkel próbálja erősíteni a magyar nemzettestet a kimondottan szerb Csajkás-vidéken. Mint jól szervezett kisebbség, érzékenyen reagáltak a nemzetiségi összetétel megváltoztatására irányuló törekvésekre, és ellenszenvvel figyelték az erdőségből kinövő mind több ház megjelenését. Életükbe csöppent bele egy új település, amely akaratuk ellenére jött létre. Így elég hosszú időnek kellett eltelnie, mire elfogadták, hogy a telepések legnagyobb része mégiscsak becsületes, dolgozó ember.

Azt már tudjuk, hogy a telepések választmányának elnöke az óbecsei Dörner Márton, akinek nevéhez fűződik az új falu megalapításának legtöbb gondja, a megakadt építkezés folytatása, a település mint község működésének megszervezése, a mindennapi élet beindítása. Tekintélyes elnökként a telepések becsülték, persze voltak olyan izgága, problematikus egyének is, akik igyekeztek inkább fékezni, mint segíteni nehéz munkáját. Csak ő tudta hányszor járta meg az Óbecse–Tiszakálmánfalva utat, vagy hányszor járt Zomborban, Újvidéken, Kovilyon, Pesten. Kitartóan küzdött, írt, harcolt a telep fennmaradásáért.

Jó viszonyt épített ki a felső-kovilyi községi hatósággal, ahova Tiszakálmánfalva közigazgatásilag tartozott. A tiszakálmánfalvi telepések türelmetlen, erőszakos magatartása miatt Grosch Vilmos felső-kovilyi jegyző kétszer is lemondott tisztségéről. Mindkét alkalommal Dörner Márton csillapította le az alaptalanul lázongó telepéseket, és kérésére a jegyző visszavonta lemondását. A telepések választmányának munkáját nagyban elősegítette, hogy 1885 tavaszára felépült a falu első középülete, a vadászlakhoz hasonló, téglából épült, hódfarkú cseréppel betetőzött községháza. Építését a Magyar Állami Kincstár fedezte. Az épület külalakját mind a mai napig megőrizte, elülső részét négy erős oszlop tartja, amely díszesebb és előkelőbb jelleget kölcsönöz neki. A tágas, verandaszerű folyosón voltak és vannak elhelyezve a különféle hirdetések, amelyek a falu lakosságának tájékoztatását szolgálják.

A községháza nemcsak a falu közigazgatási szerveinek székhelye, hanem egyben a település négyszög alakú központjának – a vadászlak stílusában – felemelt szép épülete, a falu múltjának emlékképe is. Az eredeti céloknak ma is megfelel. Építésének idején a községháza épületében volt a jegyzői iroda, a segédjegyzői és a segédszemélyzeti iroda, a tanácsterem, a pénztárnok szobája, az irattár, a rendőrvezetői és rendőri szoba.

Bács-Bodrog vármegye vezetősége Tiszakálmánfalva első jegyzőjének Wenninger Mihály temerini segédjegyzőt nevezte ki, aki hivatalát 1885 őszén már az új községházán foglalta el. Wenninger Mihály személyében a falu és Dörner Márton képzett hivatalnokot és munkatársat kapott, aki 1885 és 1913 között kiemelkedő szerepet játszott nemcsak a település közigazgatásának megszervezésében, hanem szakszerű munkájával, tapasztalatával és íráskészségével jelentősen hozzájárult az összes többi középület felépítéséhez.

Wenninger Mihály német származású volt, de elfogadva a főleg az 1904–05-ös évekre jellemző, a magyarosítási politika függvényeként a hatalom által jó néven vett névváltoztatásokat, 1905-ben a Városi¹¹ vezetéknevet vette föl, amiért Tiszakálmánfalva német lakosai igen nehezteltek rá. 1913-ban távozott Tiszakálmánfalváról, és a szomszédos Kálynak lett a jegyzője (WURTZ 1984: 28).

A községháza épületében kezdődött el a magyar és a német nyelvű oktatás, de a szentmisék is a tanácsteremben lettek megtartva.

Habár a köztemető céljaira már 1884-ben 2 kat. hold földterület lett kimérve a falu északi részén, a mai katolikus temető helyén, a telepések 1884-ben és az 1885-ös év nagyobb részében halottaikat „hazavitték”, és ott temették el őket.

A község vezetősége számára fontos kérdésként vetődött föl a községi szülésznő kérdése. 1884 ősztől 1885 novemberéig a faluban szakképzetlen „álbábaasszony” működött, akinek szaktudás nélküli munkája néhányszor tragikus következményekkel járt. A telep vezetősége ezért 1885 novemberében Kovács Mária okleveles szülésznőt nevezte ki községi szülésznőnek, ahogy a helybeliek nevezték: bábaasszonynak.

Tehát Tiszakálmánfalván lassan megindult az élet, amely hittel és reménnyel töltötte el a lakosságot, és hozzájárult ahhoz, hogy a falunak a későbbiekben még egyszer annyi lakosa lett, mint amennyit a kincstár eredetileg tervezett.

A RÓMAI KATOLIKUS EGYHÁZFELEKEZET MŰKÖDÉSÉNEK KEZDETE

A Csajkás-vidéki új faluba érkezett magyar lakosság legnagyobb része a római katolikus, mintegy 10 százalékuk pedig a református egyházhoz tartozott. A szebb jövőbe vetett hittel érkező, de főleg szegény és nyers modorú embereknek nagy

¹¹ Az egyértelműség céljából a községi jegyző nevét Városi Mihályként fogjuk írni, még az 1905-ös névváltoztatást megelőző időszakban is.

szüksége volt az egyházi gondoskodásra, lelki vigasztalásra, hogy Isten segítségével sikerül megkapaszkodni, illetve családjuk számára otthont teremteni a kovilgrahovói telepen.

Az emberi élet legfontosabb eseményei, mint amilyen a születés, a házasságkötés vagy a halál egyházi szertartáshoz kapcsolódnak. Kezdetben a telepesek egy része volt falujában kötött házasságot, keresztelte gyermekét, temettette el halottaát, de ez csak rövid ideig tarthatott. Eigl József, az illetékes futaki kerületi esperes 1884 őszén megbízta Garay Károly¹² josephdorfi (zsablyai) római katolikus plébánoshelyettest a különböző helyekről összeverődött telepesek lelki gondozásával. Így a római katolikus telepesek ettől kezdve a josephdorfi plébániához tartoztak. Garay plébános kezdetben a szabad ég alatt tartotta a miséket, majd 1886 tavaszától a községháza tanácstermében, 1887 októberétől pedig az újonnan felépült római katolikus népiskola egyetlen tantermében. Garay Károly idejében – 1886 áprilisában – Tiszakálmánfalván megkondult az első harang. Kezdeményezésére a hívek vásároltak egy 205 forint értékű harangot Budapesten, amelyet útközben bevittek Kalocsára, ahol a Főegyházmegyei Hatóság képviselője megszentelte, és így érkezett meg Tiszakálmánfalvára. A harangot – majd később még egyet – a majdani iskolaépület bejárata előtti, még az erdőirtáskor meghagyott bükkfára és egy haranglábra szerelték.¹³

Garay Károly plébános nehéz körülmények között végezte feladatát, amelyet a gyakori utazások – Zsablyáról az új telepre – még inkább súlyosbítottak. Fogatos kocsival huszonöt kilométer utat kellett megtennie, ami körülbelül három órát vett igénybe, valamint ugyanannyit vissza, a zsablyai plébániára. Költséges utazások voltak ezek, ugyanakkor a többségében szegény római katolikus hívek csak igen nagy nehézségek árán tudták fizetni, vagy egyáltalán nem fizetni az egyházi adót. Bármennyire szükséges volt a plébános a telepesek számára, Dörner Márton telepes elnök 1885. december 15-én Schmausz Endréhez küldött levelében arról ír, hogy a kirendelt zsablyai lelkész irányában is a legnagyobb illetlenséggel viselkednek. Ezek a nézeteltérések jórészt a párbér¹⁴ nem fizetésével voltak kapcsolatban. A hívek mintegy kilencven százaléka volt adós Garay Károly plébánosnak.

Ezért Garay Károly plébános háromévi szolgálat után elhatározta, hogy a katolikus lelkész számára már a falu alapításakor előrelátott 10 hold földet haszonélvezet céljából a birtokába veszi. Jogos követelése érdekében többször fordult Schmausz Endréhez, Bács-Bodrog vármegye alispánjához, Eigl József futaki, majd újvidéki espereshez, illetve Dörner Márton óbecsei postamesterhez, a kovilgrahovói telepesek elnökéhez. Végül 1887. július 26-án megtörtént a 10 holdas földterület átíratása a tiszakálmánfalvi katolikus egyházfelekezet javára.

¹² *Kalocsai Érseki Levéltár*, 2-es Fond, Tiszakálmánfalva. Plébániai iratok.

¹³ *A római katolikus egyházközség levéltára*, Tiszakálmánfalva. A templom építésével kapcsolatos dokumentumok, 1887.

¹⁴ Az egyházi adó egyik fajtája. A plébános megélhetését biztosító, a plébánia területén lakó családok, „párok” által fizetett – főleg készpénzbeli – adó.

Az adósok nagyobb száma kifizette a párbért, egy részének Garay lelkes elengedte a tartozást, egy kisebb számú hívó pedig örök adósa maradt a plébános úrnak. Garay Károly 1889 márciusának végéig szolgálta a tiszakálmánfalvi híveket. Szolgálatának átadásakor utódjának tiszta helyzetet kívánt hagyni, szépen akart elválni a tiszakálmánfalvi híektől, és az adósok névjegyzékének utolsó oldalára a következő nyilatkozatot írta:

„Ezennel kinyilatkoztatom, hogy az 1887. november 11-től 1888. évi november hó 10-ig járó, s ezen »Névjegyzék«-ben feltüntetett összes párbéireimre nézve teljesen kielégítve vagyok.

Tiszakálmánfalva, 1889. évi április 8.”

A TISZAKÁLMÁNFALVI TEMETŐK

Említve lett már, hogy 1884. február 28-án, a telep helyének meghatározásakor, annak északi részén 2 kat. hold földet köztemetőnek jelöltek ki – ez a mai római katolikus temető. Az alapvető gondolat az volt, hogy a köztemetőben találjon örök nyugalmat minden elhunyt tiszakálmánfalvi lakos. A községi előjáróság 1889-ben a temető főbejáratához közel kápolnát is épített, amely mintegy 30 évig volt használatban, majd olyan állapotba került, hogy le kellett bontani. Habár 1905-ig általában minden nemzetiségű és felekezethez tartozó helybelit ide temettek, a különböző vallású és nemzetiségű lakosok között állandóan élt az a kívánság, hogy minden vallási közösségnek legyen saját temetője. Ennek az óhajnak a szellemében Milla Imre akkori katolikus lelkes 1905. június 16-án a községi előjárósághoz javaslatot terjesztett be a külön vallásfelekezeti temetők létrehozására. Az általános kívánságnak megfelelő javaslatot a községi előjáróság könnyen elfogadta, és 1905–06 folyamán biztosította a szükséges földterületeket.

Az ágotai hitvallású evangélikus, vagy egyszerűen a német temető és a református temető a falu déli szélére került egymás mellé. 1906-tól mindkét temetőt használták. Tiszakálmánfalva erőszakkal kitelepített német lakosságának távozása után – 1944. október 7-től – nincs használatban. Amikor a politikai körülmények megengedték, az 1960–70-es években a volt német lakosok látogatni kezdték szülőföldjüket, és jó ideig gondoskodtak a temető rendben tartásáról. Évekig ezt a munkát Masa Tibor helybeli lakos szervezte számukra.

A Tiszakálmánfalván/Waldneudorfban élő német lakosok utódai már nem érzik magukénak a települést, a temetőt átengedték az emlékeknek és az elmúlásnak. Úgy-ahogy gondoskodik a helyi közösség a temetőről, sorsát legjobban a szomszédságában élő Kismiska Károly tartja szívügyének. Őrzi a régi fákat, figyeli az egész temetőt, amelynek értékes márvány síremlékeit, legalábbis jó részét, ismeretlen tettesek elhordták az elmúlt hét évtized folyamán.

A nazarénus temető szintén a falu déli részén van, amelynek 72 árt kitevő területét a községi előjáróság 1906. november 25-én vette Jakob Aras helybeli német

lakostól 300 koronáért. A nazarénus felekezet 1907-től használja ezt a temetőt. Híveik száma állandóan csökken, a régi népes nazarénus családok fiatalabb tagjainak egy része áttért a katolikus hitre.

A katolikus temető keretében van (volt) a zsidó temető, amely valaha külön bejárattal rendelkezett. A zsidó temetőrész kijelölését Tiszakálmánfalva fejlődése tette szükségsszerűvé. Az 1900-as statisztikai adatok szerint a faluban 23 zsidó lakos élt, főleg kereskedők, kocsmárosok, orvosok és hivatalnokok voltak. Kis számú, de befolyásos csoportját képezte a falu lakosságának. Ma már csak néhány síremlék maradványa jelzi a kis zsidó temető néhai létezését.

A RÓMAI KATOLIKUS ELEMI NÉPISKOLA FELÉPÍTÉSE

Az újonnan felépült községháza tanácstermében 1886 elején Dörner Márton megszervezte az ideiglenes katolikus iskolai oktatást, amelyben a temerini származású Nagyidai János oklevéllel nem rendelkező kántortanítót¹⁵ alkalmazta a gyermekek oktatására. Mivel a 143 tanköteles magyar katolikus gyereket a tanácsterem nem tudta befogadni, ezért 50 gyermek kénytelen volt a kevés tanulóval működő német evangélikus iskolába járni, amely szintén a községháza épületében működött. A német gyerekek az anyanyelven és a hitoktatáson kívül a többi tantárgyat magyar nyelven tanulták, Dörner szerint azért, hogy így „könnyebben egybeolvadjanak, jó magyarokká váljanak”.¹⁶ Az első okleveles német evangélikus tanító Karner Teofil volt. Érdekes, hogy Nagyidai János kezdetben nem kapott fizetést, semmilyen pénzbeli juttatást, hanem a szülők – lehetőségeikhez mérten – természetbeni adományokkal hálálták meg oktatási tevékenységét.

Dörner Márton 1886. október 15-én levélben fordult Haynald Lajos¹⁷ kalocsai bíboros érsekhez, amelyben a katolikus, négyosztályos elemi népiskola építéséhez anyagi támogatást kért, amelyet a lakosok évenkénti részletekben fizetnének vissza. Utalt arra, hogy a tiszakálmánfalvi római katolikus hívek nagyobb részben szegények, nem képesek külön katolikus tanítót, még kevésbé önerejükől iskolát építeni, de ragaszkodnak Istenbe vetett hitükhöz, ami támaszt jelent számukra a nehéz időkben. A levél végén Dörner kifejezte reményét, hogy a kalocsai érsekség hajlandó lesz a tiszakálmánfalvi katolikus tanító évi 300 forintos bérét fedezni.¹⁸

Dörner Márton nemcsak a kalocsai érsekhez fordult. Néhány nappal később – 1886. október 21-én – már a Bács-Bodrog megyei közigazgatási bizottságnak írt Zomborba, amelyben kérte, hogy a megye sürgős javaslatot terjesszen a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszterhez a tiszakálmánfalvi állami községi

¹⁵ Az oklevél nélküli tanítókat népoktatóknak nevezték.

¹⁶ *Kalocsai Érseki Levéltár*, 2-es Fond, Tiszakálmánfalva. Plébániai iratok, 1206/886-os dokumentum, Dörner Márton levele a megyei közigazgatási bizottságnak.

¹⁷ Haynald Lajos (1816–1889) bíboros, kalocsai érsek (1867–1889), erdélyi püspök (1852–1864). Könyvtára és növénygyűjteménye a Magyar Nemzeti Múzeumba került.

¹⁸ *Kalocsai Érseki Levéltár*, 2-es Fond, Tiszakálmánfalva. Plébániai iratok.

iskola felépítésére. Javaslatának indoklása egyben fontos adatokat tartalmaz az új település iskolaügyi és általános helyzetéről.

Fontosnak tartja, hogy a megyei hatóság nagyjából a szegény emberekből álló telepesek segítségére siessen a jövő nemzedék érdekében. Ekkor már 234 család telepedett le Tizsakálmánfalván 1433 lélekszámmal, egy család átlagban több mint hat tagot számlált. A lakosság kétharmada római katolikus magyar, egyharmada pedig evangélikus német. A telepen összesen 228 tanköteles gyermek volt, 152 római katolikus és 76 evangélikus.

Dörner az új községháza két termét iskolának rendezte be az előírt tankönyvekkel, falitáblákkal és iskolai padokkal. A hitoktatást a római katolikus gyerekeknek a már említett Garay Károly zsablyai római katolikus plébánoshelyettes, az evangélikusoknak pedig Polereczky Pál kátyi evangélikus lelkész tartotta.¹⁹

Dörner – túlzott optimizmussal – a telepet a legközelebb megalakuló politikai nagyközségnek tekintette, nem számítva arra, hogy a telepesek adósságtörlesztési nehézségei miatt ez csak nyolc év múlva történik meg.

Dörner levelei alapján dr. Nagy Kálmán titeli járási szolgabíró 1886. november 13-ra iskolaügyben a községháza tanácstermébe rendkívüli gyűlésre hívta össze a tizsakálmánfalvi római katolikus telepeseket és rajtuk kívül Dörner Mártont, Eigl József futaki esperest és Garay Károly zsablyai plébánost.

A jelen lévő telepesek egyhangúlag elhatározták, hogy az épülő iskola római katolikus hitfelekezeti joggal bírjon. Kifejezték kérésüket, hogy Haynald Lajos bíboros érsek az iskola építésére segínyt biztosítson, mert a római katolikus hívek olyan helyzetben vannak, hogy a kölcsönt nem tudnák idejében törleszteni. Azt viszont vállalják, hogy az iskolaépítéshez szükséges téglá- és cserépmennyiséget ők biztosítják.

Az elnöklő Eigl József futaki esperes javaslatára a római katolikusok azonnal megválasztották az építést szervező és irányító iskolaszéket a következő összeállításban: Garay Károly plébános, az iskolaszék elnöke; Kovács János alelnök; Mészáros Antal, Pászty Imre, Wir György tagok; Milánovits Mihály gondnok; Hasovits Imre, Szekeres Albert, Dosztán István, Kis János (temerini) tagok és Nagyidai János tanító, jegyzőkönyvvezető.

Mellékesen jegyezzük meg, hogy a kisebb létszámú német telepesek 1886 őszére a Gustav Adolf Egylet 4000 márkás segélyéből már fölépítették a lutheránus felekezeti iskolát.

A megyétől nem érkezett válasz, a kalocsai érsekség iskolaépítési kölcsön címén 2200 Ft anyagi támogatást ígért a munkálatok mielőbbi megkezdése érdekében.

Az iskolaszék 1887. június 25-én Garay plébános elnökletével fontos döntéseket hozott:²⁰ 1. A római katolikus hívek által felajánlott téglát, vályogot, cserepet, homokot és faanyagot az iskola építkezési helyszínére kell szállítani. Minden telek után 330 db téglá vagy 4 Ft 50 krajcár, 120 db cserép vagy 1 Ft 50 krajcár, egy-

¹⁹ *Kalocsai Érseki Levéltár*, 2-es Fond, Tizsakálmánfalva. Plébániai iratok, az 1208/886. szám alatt.

²⁰ *Kalocsai Érseki Levéltár*, 2-es Fond, Tizsakálmánfalva. Plébániai iratok.

egy kocsi faanyag és homok vagy 1 Ft az építkezéshez való hozzájárulás. 50 000 db vályog előállítására a háztulajdonos föld nélküli zsellér 1 Ft 50 krajcárral, a ház nélküli zsellér pedig 50 krajcárral járul hozzá. Az 50 000 vályog helyszínre való szállítására minden telek egy-egy kocsit ad vagy 30 krajcárt. 2. Ugyanezen az ülésen, a megjelentetett hirdetés alapján, részt vettek a pályázó vállalkozók is. Az építkezési feltételek újbóli ismertetése után a legjobb ajánlatot Heinz Fülöp bulkeszi (ma Bački Maglič) vállalkozó adta 1559 forintos építkezési költséggel. 3. Mivel az érseki iskolaépítési kölcsön még nem érkezett meg a szükséges anyag beszerzésére, Szekeres Albert és Pásztly Imre 200-200 Ft kölcsönt ajánlott föl a hitközségnek 8%-os kamattal, 1887. szeptember 30-ig.

Közben nagy lendülettel megindult az építkezés, a kalocsai bíboros érsek a 2200 Ft segélyösszeget pedig Eigl József futaki esperesnek folyósította. Már 1887. július 10-én Garay Károly, Nagyidai János és Kovács János mint megbízott építési felügyelők megállapították, hogy az épületrész az alaptól az ablakok közepéig megépült, a kivitelező munkáját kifogástalannak találták. A munka olyan jól haladt, hogy Garay Károly 1887. október 19-én fölszentelte az új iskolaépületet a tanítólakással, amelyre a kalocsai érsek október 7-én adott felhatalmazást.²¹

Az iskolaépületben volt egy nagy, 80 m²-es tanterem folyosóval és egy háromszobás tanítólakás konyhával, kamrával és padlásfeljáratral. Az iskola tetőszerkezetének elején kereszt állt, jelezve, hogy az épület egyházi célokat is szolgál. Garay lelkész a vasárnapi és ünnepi szentmiséket itt tartotta.

Az 1887-es év végén Tiszakálmánfalva Bács-Bodrog vármegye közgyűlésének határozata alapján formálisan községi státust kapott, a jövőben önállóan választhatta meg a községi képviselőket és elöljárókat, helyi kérdésekkel kapcsolatban nem kellett Felső-Kovilyra utazni. Városi Mihály szakavatott munkájával, a fennálló helyzethez viszonyítva, egy jól működő községi közigazgatást létesített. Ez jótékony hatással volt a telep fejlődésére.

A római katolikus vallású szülők 1888. január 26-án a Zomborban székelő megyei tanfelügyelőséghez fordultak, és követelték Nagyidai János oklevél nélküli tanító leváltását, aki „rendesen írni, olvasni, számolni meg éppen nem tud”. Mind többet volt az alkoholfogyasztók körében, ittas állapotban viselkedésével megbotránoztatta környezetét.

AZ ÖNÁLLÓ RÓMAI KATOLIKUS LELKÉSZÁLLOMÁS LÉTREHOZÁSA ÉS A PLÉBÁNIALAK FELÉPÍTÉSE

Garay Károly tisztelendő atyának nem volt könnyű felülemelkedni a telepen uralkodó helyzeten, türelmesen viselni az alacsony műveltségéből eredő, iránta való viszonyulást. Garay és az utána következő lelkészek és kántortanítók kitartó

²¹ *Kalocsai Érseki Levéltár*, 2-es Fond, Tiszakálmánfalva. Plébániai iratok, a 179/1887. szám alatt.

munkája mégiscsak jelzi az évtizedekig tartó áldozatkész munka eredményességét, amellyel a szélrózsa minden irányából összeverődött egyszerű, faragatlan, szegény emberekből dolgos, ügyes, Istent tisztelő, mélyen vallásos, katolikus magyar közösséget teremtettek. Garay Károly és még egy-két utóda ezt nem érthette meg, de első fáklyavivője volt egy hosszan tartó folyamatnak. Igyekezett minél pontosabb anyakönyvi adatokat összeállítani a katolikus telepésekről, amely csöppet sem volt könnyű feladat. A telepések egy része még mindig mozgásban volt, belső harcot vívtak a falu történelmében többször fölvetődő kérdéssel: menni vagy maradni?

Másrészt Garay nem élt a faluban, Zsablyáról járt a telepre, átérezte, de nem osztotta a kölcsönök visszafizetésével, az adósságokkal küszködő, azok súlya alatt gyötrődő híveinek sorsát.

A plébános a falu és a hívek számára az Isten és a vallás embere, az egyház képviselője, de a hívek példát mutató embertársa is. Fontos, hogy az alapvető életfeltételek biztosítva legyenek számára, éppen így tud másokon jobban segíteni. Tiszakálmánfalva tervezői és megálmodói ezt előrelátták még az új település létrehozásakor.

A katolikus hívek létszáma a falu kiépítésével lassan állandósult, a községi közigazgatás létrehozásával megindult a település vérkeringése, kezdett kibontakozni a szervezett közélet, megalakult a község képviselő-testülete.

Mindez szükségessé tette a katolikus közösség és hitélet jobb működési formájának, a lelkészállomásnak a felállítását, amelyről 1888 decemberében határozott a kalocsai érsekség. Eigl József futaki kerületi esperes 1889. március 31-én így értesítette Városi Mihályt:

„Kegyelmes Bíbornok érsek úr ő Eminenciája Budapesten e hó 23-ától 832/889. szám alatt a tiszakálmánfalvi telepítvényes községben szervezett új lelkészi állomásra Nespolyi János, bezdáni káplánt méltóztatott kinevezni.”²²

Eigl esperes megkérte Városi jegyzőt, hogy a kinevezést hozza a katolikus hívek tudomására, és küldjön fogatos kocsit Futakra, amely Nespolyi Jánost Tiszakálmánfalvára viszi. Az első kinevezett lelkész 1888. április 1-jén Tiszakálmánfalvára érkezett, aki hívei között élt és lakott.

Jövetele után megismerkedett a közállapotokkal, az egyházközösség és híveinek helyzetével. Paplak híján lakást bérelt, 150 Ft volt az évi lakbér, amelyet túl magasnak tartott a szerinte az egészségére káros és alkalmatlan helyiségekért. Amikor a község vezetői ismertették vele, hogy a paplak építésére előrelátott telken a község és a katolikus telepések 100 000 db jó minőségű téglát tárolnak, de a többi szükséges építőanyagra és a munkálatokra nincs pénzük, Nespolyi János azonnal cselekvésre szánta magát. Nem egész két hónappal a faluba való érkezése után – 1889. májusának végén – nagyszámú katolikus magyar aláírásával, hívei nevében levelet írt Haynald Lajos kalocsai bíboros érseknek, és anyagi támoga-

²² A tiszakálmánfalvi római katolikus plébánia irattára, a 265/1889. szám alatt.

tását kérte a paplak felépítésére. A leveléből kiragadott részletek helyzetfelmérés-értékűek a község közállapotáról és lakosságáról.

„Főmagasságú Bíboros Érsek Úr!
Kegyelmes Atyám!

Most veszek alkalmat, midőn kedves híveimnek alázatos kérvényét fölterjesztem, hogy hálás köszönetet mondjak Főmagasságú Bíbornok Érsek Atyámnak azon kegyességéért, hogy ezen új telepítvényes község lelkészévé kinevezni, és ezen sokhelyről egybesereglett híveinek lelki ügyeit csekélységemre bízni méltóztatott.

Ez alkalommal illőnek, sőt kötelességemnek ismerem, hogy az itteni lakosok viszonyairól, híveimnek vallási ügyeiről alapos relatiót adjak.

Midőn Bács-B. megye elfogadta a tervet, hogy ezen kiírtott erdő helyén község szerveztessék, mint értesültem, azon szép cél lebegett szemei előtt, hogy a szerb és német községek közé egy magyar ékeltessek. De a települni szándékozók összeírásával, a »jogok« kiosztásával megbízott hivatalnok elébe tette saját vétkes érdekét a megye szent céljának. Ugyanis mikor már 10–20 jogra előiratkoztak magyarok, ha még jelentkeztek, azt mondta, már nem kell több, de ha járeki luther féle gazdag német ment és 100–200 frt-ot adott, annak jutott még jog.

Katholikusok vagyunk legtöbben, mintegy 230 család, 115 jogon, 1120–30 lélekszámmal. A kálvinisták, szintén magyarok, 15 család összesen: lelkészük mint közlelkész itt lakik. A németek lutheránusok, 40–50 család, lelkészük Kátyon lakik; ezek jómódúak, mert a 200 jogból 85 ezen kevés számú hitfelekezet kezében van. Esedezem tehát én is a mielőbbi építésért, mert az alkalmatlan lakás az ember egészségébe, sőt életébe is kerülhet! Ha beneficiumom nincs is, legalább legyen megfelelő lakásom, hogy mint eddig, jó egészségben szolgálhassak Istennek és a híveknek.

Imádkozni fogok híveimmel, hogy az élet Ura és Istene Főm. Báb. Érsek Atyánk drága életét jó egészségben tartsa.”²³

A levélből az is kiviláglik, hogy a református és nazarénus vallásúakkal együtt a településen körülbelül 1250 magyar élt. A német közösség gazdasági és demográfiai erősödését mutatja, hogy a 200 jogból 85 német tulajdonban van. Mint tudjuk, 1 jog 1 kat. hold telket jelentett a falu belterületén. A magyar telepesek jó része ekkor már 2 vagy 4 részre osztotta föl telkét családtagjai között, illetve eladás céljából.

Kétévi levelezés, győzködés, az anyagi hozzájárulás biztosítása után – és tekintetbe véve a telep fennmaradásának fontosságát – a hívek és Nespolyi János tisztelendő megkapta Haynald Lajos bíboros és kalocsai érsek támogatását, valamint a kért pénzügyi segítséget a paplak építésére.

²³ *Kalocsai Érseki Levéltár*, 2-es Fond, Tiszakálmánfalva. Plébániai iratok, a 11/889. szám alatt.

A tiszakálmánfalvi római katolikus plébánialak építéséről a kalocsai főmegyei érseki hatóság szintén Bernhardt Károly bulkeszi vállalkozóval kötött szerződést, amelyet 1891. május 20-án Futakon írt alá Eigl József újvidéki kerületi esperes és a már említett vállalkozó, aki kötelezte magát, hogy az elébe adott Henn bulkeszi építész terve és az általa aláírt költségvetés alapján 1891. október hó 1-jéig – szigorúan ragaszkodva a megadott méretekhez – 4850 Ft-ért felépíti a plébánialakot. A fenti összegért – kivéve a téglát és a cserépszindelyt – a vállalkozó továbbá köteles a legjobb minőségű anyagot biztosítani, valamint a munkát jól és lelkiismeretesen teljesíteni.

Végül a szerződés a tiszakálmánfalvi római katolikus hitközséget kötelezi, hogy az építéshez biztosítsa a legjobb minőségű téglát és cserépszindelyt, ezenkívül az építés körül teljesítsen minden szükséges fuvarozást, a szükséges fa, téglá, cserépszindely, homok, mész, cement és földanyagok építőhelyre való szállítását, valamint a munkásokat szerszámaikkal együtt juttassa az építkezés helyszínére, majd pedig vissza.²⁴

A JEGYZŐLAK FELÉPÍTÉSE

Városi Mihály jegyző és családja faluba való jövedele, azaz 1885 ősze óta albérletben lakott. A község költségvetéséből évekig kimaradt a jegyzőlak felépítésének pénzügyi tétele. A középületek építése nagyobb fontossággal bírt a telep számára, mint a többgyermekes Városi család lakásproblémájának megoldása, habár mindenki értékelte a jegyző munkáját, szervezőkészségét, segíteni akarását. Öt év után végre sikerült összehozni a jegyzőlak felépítésének pénzügyi keretét. Nem vesztegetve az időt a községi vezetőség, 1891. április 5-én nyilvános árlejtést szervezett a jegyzőlak felépítése érdekében.

A községi előljáróság Csizmár Károly bíróval az élen Jungabél György (később magyarosította vezetéknévét Jámborra) tiszakálmánfalvi kőművesmesterrel kötött szerződést a jegyzőlak építésének ügyében. Jungabél kötelezte magát, hogy a tervrajz alapján 1891. szeptember 30-ig 3400 Ft-ért felépíti a két különálló lakásból álló jegyzőlakot. Az építőmester a határidő előtt, már 1891. augusztus 26-ára befejezte a munkálatokat, de a községi építészeti bizottság a helyszíni szemle alkalmával hiányosságokat tapasztalt az új épületen. Jungabél egy hónap alatt kijavította a hiányosságokat, ezért megtörtént annak hivatalos átvétele. Így még egy fontos kérdés megoldást nyert a településen.

²⁴ *Kalocsai Érseki Levéltár*, 2-es Fond, Tiszakálmánfalva. Plébániai iratok, olvashatatlan szám alatt, 1891.

TISZAKÁLMÁNFALVI KÖZÉLETI ESEMÉNYEK

Miután Tiszakálmánfalva Bács-Bodrog vármegye előljáróságától az 1887-es év végén formálisan községi státust kapott, ez azt jelentette, hogy a település lakosai – különösen a helyi kérdések megoldásával kapcsolatban – a saját kezükbe vehették sorsuk irányítását.

Jogilag ugyan nincsen politikai nagyközség státusa, habár ez a kérdés minduntalan fölvetődik. Dr. Nagy Kálmán javaslatára Schmausz Endre Bács-Bodrog vármegye alispánja 1887. november 15-én 4477/887. szám alatt elküldte a kovilgrahovói telep községgé nyilvánítására vonatkozó előterjesztést a magyar királyi pénzügyminiszternek, aki válaszában kiemelte, hogy a telep községgé alapítását a maga részéről kívánatosnak tartja, de ez csak akkor lesz lehetséges, ha a vevők által megvett telkek, telekrészek és földterületek a mérnöki felmérés alapján telekönyvileg a vevők tulajdonába kerülnek. A telepesek jó része pedig még mindig nem írta alá az 1887. március 12-én javasolt, illetve kötött egyénenkénti adásvételi szerződést. A pénzügyminiszter Schmausz Endre és dr. Nagy Kálmán által arra kérte a telepeseket, hogy ezt a saját érdekükben minél előbb tegyék meg.²⁵

A formálisan községi státusról szóló vármegyei határozat alapján a telepesek választmánya már 1888 januárjában megválasztotta a községi előljáróságot, élén Milánovits Mihály bíróval. Ez a faluvezetőség vezette be Tiszakálmánfalván 1889. november 18-án az iskolaadót a tanítói fizetések megnövelése és az iskolaépület bővítése céljából.

Ebben az időben a községházán már alakulóban volt a szükséges szakszolgálat: a jegyzőn kívül a falunak volt adóhivatalnoka, kisbírója, gyepmestere, ordonancosa (előfogatos), aki a községi előljáróságot vitte hivatalos utakra, főleg Titelre, Kovilra és Kátyra. Később csordásokat és kanászokat alkalmazott a község, sőt még kertészt is, aki gondozta a parkokat és más zöld felületeket, ültette a fiatal fákat, gondozta a szederfákat (az eperfákat hívták így), valamint a szlatinai út két oldalán lévő gledicsia (lepényfa) sövénykerítést.

Az önálló nagyközséggé nyilvánításnak két fontos feltétele volt: a családi házak felépítése, amely már pár évvel előbb teljesült és az 1888. január 6-ai örökös adásvételi pótszerződés minden egyes telepes általi aláírása, amely viszont pár évet késelt az emberek bizalmatlansága miatt. Különösen az írástudatlan telepesek féltek, hogy újból olyasmire adják ujjlenyomatukat, ami nem tervezett kiadást jelenthet számukra.

Ezzel Dörner Márton becsülettel, tisztességgel, önfeláldozással és nemzeti öntudattal végzett munkája több mint négy év után véget ért. Munkássága, állandó küzdelme nélkül Tiszakálmánfalva talán nem is létezne.

Nincs föllelt adat arról, hogyan köszönték meg Dörner Mártonnak addigi eredményes munkáját és hogyan váltak el tőle a tiszakálmánfalviak. Kapott-e a magyar államtól valamilyen elismerést, netán kitüntetést? Tiszakálmánfalva előljárósága

²⁵ Masa Tibor a faluban összegyűjtött dokumentációjának irata, az 1027/88. szám alatt.

miért nem nyilvánította a nagyközség díszpolgárává? Küldetésének befejezése után meglátogatta-e néha-néha Tiszakálmánfalvát? Ezekre a kérdésekre a falu következő krónikása talán majd megtalálja a választ.

Egyik legfontosabb esemény az új település életében, hogy 1894. július 7-én – belügyminiszteri engedéllyel – Tisza-Kálmánfalva név alatt önálló nagyközség lett. A határozatot Hieronymi Károly m. kir. belügyminiszter hozta meg az 50406/894. szám alatt. Eddig hivatalosan, tehát 10 évig, a szomszédos szerb faluhoz, Felső-Kovilhoz tartozott. Ezzel a határozattal Tiszakálmánfalva megkapta mindazokat a jogokat és kötelezettségeket, amelyek minden nagyközséget megillettek Magyarországon. Tiszakálmánfalva előljárósága ebből az alkalomból ünnepi ülést tartott, majd a falu lakosságával együtt reggelig tartó népnappal tettek emlékeztetést ezt a jeles dátumot.

Érdekes, hogy a szerb lapok közül nagy késéssel csak Mihailo Polit-Desančić lapja, a *Branik* adott hírt 1894. szeptember 3-án (111-es szám), hogy a Káty és Kovil közötti új település Tiszakálmánfalva név alatt önálló nagyközséggé lett nyilvánítva.

Említettük már, hogy a római katolikus szülők gyenge szakmai felkészültsége és tanítóhoz nem méltó magatartása miatt követelték Nagyidai János leváltását. A Zomborban székelő megyei tanfelügyelőség javaslatára Nespolyi János – az 1889/90-es tanévben – megvonta tőle a tanítói hivatás gyakorlási jogát, majd később mint kántor is fölmondást kapott. Anyagi helyzete annyira megromlott, hogy gyermekei díjmentes iskoláztatása érdekében a község előljárósága szegénységi bizonyítványt adott neki. Később elköltözött a faluból. Nagyidai után sem rendeződött a helyzet az annyira szükséges elemi népiskolai oktatásban. Egyre-másra váltakoztak a tanítók, de egy sem eresztett gyökeret a faluban. Először – segédtanítói oklevéllel – Kovács Ferenc foglalta el a tanítói állást, utána Erdődi Pál okleveles tanító következett. 1893. március 15-én pályázat alapján Mácsay Ferenc római katolikus okleveles kántortanító érkezett Tiszakálmánfalvára. Habár a tanítói fizetés 1893-ban 300 Ft-ról 440 Ft-ra növekedett, néhány hónap után elhagyta a falut, akárcsak utódja, Mihálovics Dénes. Az igen gyakran tanító nélkül maradt gyerekek oktatását ilyenkor a lelkész vagy a telep egyes iskolázottabb személyei végezték.²⁶

A telep előljárósága 1888. december 6-án megegyezett a kátyi dr. Tóth Gyula orvossal, hogy minden pénteken orvosi szolgálatot nyújt a lakosoknak. Az első orvos, aki Tiszakálmánfalván lakott, dr. Kármán József volt. Ő 1893 júniusában érkezett a faluba. Még egy év sem telt el, és távozott. Ekkor – 1894. április 28-án – dr. Österreich Jenő vállalta az orvosi teendőket, őt követte dr. Stein Jakab 1918-ig. A kántortanítók és az orvosok gyakori jövetele és menetele mutatja, hogy a fejlődő új település még nem vonzotta az értelmiségieket, hogy hosszabb ideig ott éljenek.

A dolgos hétköznapiak között Tiszakálmánfalván 1885-ben megünnepelték Tisza Kálmán miniszterelnökségének 10 éves jubileumát. Amikor pedig már rendeződött a faluban a helyzet, Tiszakálmánfalván – mint egész Magyarországon – illően megünnepelték Magyarország fennállásának 1000 éves évfordulóját, a millenniumot, 1896 májusában.

²⁶ *Vajdasági Levéltár*, Tiszakálmánfalva. Népiskolák iratai.

A MÁSODIK ISKOLAI TANTEREM ÉS KÉT TANÍTÓLAKÁS ÉPÍTÉSE

A katolikus magyar iskolás gyerekek száma állandóan növekedett, és az egyetlen tanteremben már lehetetlen volt dolgozni a tanulókkal. A katolikus elemi iskola 1892-ben 220 tanulózt számlált. A tűrhetetlen helyzet megoldása iránt megértés nyilvánult meg mind Eigl József futaki kerületi esperes, mind Haynald Lajos utóda, Császka György kalocsai érsek részéről.

A második iskolai tanterem és két tanítólakás építését a tiszakálmánfalvi iskolaszék a következő személyi összetételben irányította: Nespolyi János tiszteendő, iskolaszéki elnök; Csizmár Károly világi elnök; Kókai János főgondnok; Kovács János aligondnok, pénztáros; Dobosi János; Kasza István; Pap István; Zséli Antal; Alexander János; Wir György; Pápista István; Szekeres Albert; Pap József.

Nespolyi tiszteendő 1894. július 12-én levelet írt Császka György kalocsai érseknek, amelyben rámutatott arra, hogy a második iskolai tanterem fölépítése fontos a kellő taneredmény biztosítása végett, de ehhez egy új, második tanítói állás bevezetése szükséges.

Kéri, hogy a második tanító díjazására tervezzen 200 Ft segélyt. Értesíti arról is, hogy a rossz föltételek miatt Nagyidai János, tanítói képesítéssel nem rendelkező egyén a saját házában, felsőbb hatósági engedély nélkül tanította a hozzá járó gyerekeket, s hogy a vallás- és közoktatási miniszter megtiltotta neki a további munkát.

Nespolyi legfontosabb mondanivalója az, hogy Tiszakálmánfalva község nem képes önerőből felépíteni a második iskolatermet és a két tanítólakást. Biztosítani tudja a téglát és a tetőcserepet, de ezeken kívül semmilyen anyag- és építkezési költséget nem bír elviselni. A kerületi esperes körülbelül 2500 Ft költségre számít, amelyet az érsek nagylelkű adományából fedeznének.²⁷

Császka György érsek a lehető leggyorsabban reagált. Már 1894. július 28-án értesítette Eigl József esperest, hogy az építkezési költségeket és a második tanító díjazásából 200 Ft-ot – egyelőre három évre – a központi érseki pénzügyi alapok fogják viselni.²⁸

Eigl kerületi espereshez gyorsan megérkezett az érsek támogatása. A tiszakálmánfalvi római katolikus iskolaszék javaslatára a kerületi esperes Jungabél György helybeli építkezési vállalkozóval írta alá a szerződést 2000 Ft értékben, amely összegből 1000 Ft előleget kifizetett, 1000 Ft-ot pedig letétbe helyezett a titeli járásbírósnál. 1895 végére a második iskolai tanterem és a két tanítólakás is felépült, az épület felülvizsgálása után pedig az iskolaszék jó minőségű munkát állapított meg.

Ugyanakkor pénzügyi problémák jelentkeztek Jungabél György és Hang Mihály asztalos kifizetése körül. Jungabél ugyanis csődbe ment, mert nagy veszteség-

²⁷ *Kalocsai Érseki Levéltár*, 2-es Fond, Tiszakálmánfalva. Plébániai iratok, olvashatatlan szám alatt, 1894. 07. 12.

²⁸ *Kalocsai Érseki Levéltár*, 2-es Fond, Tiszakálmánfalva. Plébániai iratok, a 2545. szám alatt, 1894. 07. 28.

gel fejezett be egy korábbi munkát. Schafler Samu fakereskedő Jungabél adóssága fejében bírósági ítélettel megkapta a titeli járásbírószágon az iskola építésére elhelyezett 1000 Ft-ot. Így Jungabél nem fizette ki Hang asztalosnak az 550 Ft értékű munkát, és ő sem kapta meg teljes munkabérét. Más hitelezőknek is adós volt, végül kénytelen volt házáat eladni, és abból fedezni a hitelezők követeléseit. Jungabél (Jámbor) György házáat Andreas Wild községi aljegyző vette meg.

Eigl József esperes ezért a kalocsai egyházi hatósághoz fordult a Hang asztalosnak járó 550 Ft adósság ügyében. Beadványában hangsúlyozta, hogy Jungabélen kívül senki sem vállalta volna el a nagy munkát 2500 Ft-on alul.

Jungabél György valóban nagy munkát végzett. Először lebontotta az első iskolai terem után épített tanítólakást, hogy a két tanterem egymás mellett legyen. A második tanterem 12 m hosszú és 8 m széles volt, majd ezután az iskolához épített két tanítói lakást. Mindezt 2000 Ft-ért csinálta. Eigl József ker. esperes szerint elszámolta magát, hiszen négy évvel előbb Bernhardt Károly bulkeszi vállalkozó a plébánialak építését 4850 Ft-ért vállalta el, a végén pedig 11 207 Ft-ba került.

Hang Mihály asztalos igényes munkája alapján megérdemelte, hogy ki legyen fizetve, hiszen önhibáján kívül járt pórul. Nem nagy lelkesedéssel, de a kalocsai érsekség kifizette az adósságot azzal a megjegyzéssel, hogy az 550 Ft célszerű felhasználást nyerhetett volna más környezetben.²⁹

A tanterem padlóak voltak, gondozása fáradt olaj lekenésével történt, amely nyáron összeszedte a port, télen pedig a nedvességtől védte a padlózatot. A két tantermet az iskolai folyosóról szalmával fűtött sárkemencék melegítették. Az iskola gondozása, a tanterem fűtése Bercsényi Mihály iskolaszolga feladata volt.

A második tanterem építése úgy lett megoldva, hogy a régebbivel egymásba nyíló legyen, és így vallási célokra szintén alkalmasak lettek. A két tanterem között volt az oltár és a sekrestye, mindkét tanteremtől palánkfallal elkerítve. Amikor a két tanterem iskolai célokat szolgált, a jobbra és balra is mozgatható palánkfalakat összehúzták, és kezdődhetett a gyermekek oktatása. A templom felépítéséig a római katolikus vallásfelekezet itt tartotta a szentmiséket és más egyházi szertartásokat vagy rendezvényeket.

A RÓMAI KATOLIKUS NÉPISKOLAI OKTATÁS

Tizsakálmánfalván az 1895-ös év táján a lakosság túlnyomó többsége véglegesen megállapodott az új településen. A katolikus magyar gyerekek száma 1895-ben 200 tanulót számlált. Az iskolai tanterem és a tanítólakások felépítésével lehetővé vált a római katolikus oktatás helyzetének megoldása. 1895-ben kántortanítói ki-nevezést kapott Tizsakálmánfalvára Balázs József, aki opátkai, felsőtökési, kassahátori (Felvidéken vannak ezek a települések, a mai Szlovákiában) tanítóskodás

²⁹ *Kalocsai Érseki Levéltár*, 2-es Fond, Tizsakálmánfalva. Plébániai iratok, a 981/1895. szám alatt, 1895. 12. 13.

után 1895. október 15-én érkezett az új iskolába és az új tanítólakásba. Megszerette a települést, és egészen nyugdíjaztatásáig – 1926. május végéig – Tiszakálmánfalván, illetve Budiszaván élt.

A második iskolai tanítót, Radók Józsefet 1897-ben 21 éves korában nevezték ki Tiszakálmánfalvára. Előtte egy évet Kishegyesen tanított. Szeretett a faluban, 36 évet tanításkodott ott egészen 1932-ig, amikor nyugdíjazták. Ezután 1938 novemberében Adára költözött. Dédunokái ma is ott élnek. Radók Józsefet mint az Esterházy grófi család korán elhunyt szabómesterének, félárva, tehetséges fiát ösztöndíjazták, és lehetővé tették számára, hogy Budán befejezze a tanítóképzőt. Legényemberként érkezett Tiszakálmánfalvára. 1907-ben a Csajkás-vidéki, titeli vasútállomás főnökének lányát vette feleségül. Amikor fia született, idősebb tanító kollégáját, Balázs Józsefet és nejét, Jozefát kérte föl keresztszülőknek.

A két tanító jól együttműködött. Radók a „kisiskolás” gyerekeket, tehát az első és a második osztályos tanulókat tanította, Balázs pedig a „nagyiskolásokat”, a harmadik és a negyedik, később az ötödik és a hatodik osztályosokat is. Ezekben az osztályokban 60–70 gyermek volt.

Balázs József szerette a hivatását és a csillogó szemű kis parasztgyermekeket. Láta a sok elvesző tehetséges gyermeket, akik nem tanulhattak tovább. Munkája nem volt hiábavaló, naplójában büszkén lejegyezte, hogy Pataki János tanfelügyelő 1909-ben gratulált neki a tanulókkal elért szakmai és nevelési eredményekért. (Balázs tanító naplóját fia, Balázs Ödön – Dönci őrizte meg, a naplójegyzeteket Szabadkán, 1984. március 10-én nézhette át a könyv szerzője.)

Mindkét tanító vezető szerepet vállalt minden tevékenységben, amely a település előrehaladását segítette. A lakosság több mint 90 százaléka földművelésből élt, és a mezőgazdasági munkálatok idején a gyerekek rendszertelenül jártak iskolába, még a gyermeki munkaerőt sem akarta sok szülő nélkülözni. Elég sok gyerek ismételte az osztályt, vagy még a négy elemi sem fejezte be. Csak a tanítók, a jegyző, még néhány értelmiségi, hivatalnoki vagy jómódú német családok gyerekei jártak tovább iskolába, a magyar telepesek gyermekei közül néhányan inasnak mentek és szakmát tanultak. Az állami szervek ezért igyekeztek a 16 éven aluli fiúk és lányok számára olyan gazdasági jellegű oktatást szervezni, amelynek hasznát veszik az életben.

A leányok a nők szerepéről, a gyermeknevelésről tanultak, megismerkedtek a konyhakertészettel, a háziállatok, a sütés-főzés, varrás, tejfeldolgozás és általában a háztartás vezetésével. A fiúk a talajművelés, az ipari növények, a gyümölcsészet időszerű kérdéseivel ismerkedtek, a különböző állatbetegségekkal, a növényi kártevőkkel és azzal, hogyan lehet ellenük védekezni.

A római katolikus iskolaporta (a mai labdarúgópálya) területén faiskola működött, ahol a fiúk facsemetéket ültettek és gondoztak, megismerkedtek a különböző facsemeték és fafajták keresztezésével, az oltásfajtákkal. A fiatalok ezen képzési formáit Balázs József tanító szervezte a helyi orvos, szülésznő, lelkész, tanító feleségek és más megfelelő személy bevonásával. Mindkét tanító többgyermekes családapá volt. A tanítói fizetés mellett 10-10 hold föld haszonélvezete járt nekik, de a gazdálkodáshoz nem voltak meg a feltételek, s a lakhatási viszonyokon szintén

javítani kellett. Pénze a községnek ilyen célokra nem volt, és ezért Nespolyi János iskolaszéki elnök és Városi Mihály az iskolaszék világi elnöke 1897. május 14-én újból Császka György kalocsai érsekhez fordultak segítségért.³⁰

A római katolikus hitközség iskolaszéke ezúttal a következőket kérte a kalocsai érsektől: **1.** Az istálló, a kamra, a pince és az ól fölépítését. **2.** Radók tanító lakásának konyhája nyitott a ki-be járó gyerekek, illetve az iskolába mint imaházba jövő hívek előtt, és amint kilép a konyhából, az egész vasárnapi, templomba igyekvő hívek elé kénytelen lépni. Méltányos megoldás lenne, ha öt lépés hosszúságban a folyosórészt fakerítéssel elválasztják a tanítólakástól. **3.** Radók tanító konyhájába gyér világosság hatol be, ezt orvosolni lehet egy második üvegajtó beépítésével. **4.** Mindkét tanítólakásban a takaréktűzhely kicserélése szükséges, mert nem lehet rajta rendesen főzni, és nem is melegít. **5.** A baromfitartás és a békesség fenntartása miatt a két tanító közös udvarát, megfelelő kerítéssel, két részre kell osztani. **6.** Két árnyékszék felépítése szükséges a két tanítócsaládnak. **7.** Járdákat és lépcsőkorlátokat kell építeni mindkét tanítólakáshoz.

Az érsekség támogatta a kéréseket, de egy részét jóval később, 1907-ben teljesítette.

A MAGYAR REFORMÁTUS VALLÁSFELEKEZET ÉS ISKOLA

Az 1884–85-ös évek táján a magyar telepések közül 75-en voltak református vallásúak. Több mint tíz településről érkeztek, legtöbben Bácsfeketehegyről és Pirosról. Első lelkészük Kozma Andor Géza, aki egyben ellátta a református vallásfelekezeti elemi népiskola tanítói feladatait is. A református vallásfelekezet és iskola 1888-ban kezdett működni a községháza termében. Az 1890-es években mintegy 30 református elemi iskolába járó gyermek volt a faluban.³¹

A református iskola, templom és paplak az 1900-as évek elején épült, a főtér katolikus templomával szembeni e célra fenntartott telken. Az iskola és a templom felépítését Tiszakálmánfalva község építőipari anyaggal támogatta.

A református tiszteletes a telep megalapításakor előrelátott 5 kat. hold földet 1890. október 1-jétől élvezte. A református vallásfelekezet lelkésze 1913-tól Fekete Antal.

³⁰ *Kalocsai Érseki Levéltár*, 2-es Fond, Tiszakálmánfalva. Plébániai iratok, hiv. szám nélkül, 1897. 05. 14.

³¹ *Vajdasági Levéltár*, Bács-Bodrog vármegye (1861–1918), Tiszakálmánfalva. Népiskolák iratai.

A NÉMET EVANGÉLIKUS VALLÁSFELEKEZETI ELEMI NÉPISKOLA

A német lakosság jó része nagyobb tőkével érkezett a kovil–grahovói telepre. Úgyesen gazdálkodtak, összetartóak és műveltebbek voltak, mint a magyarok, így nagyobb számban tartoztak az anyagilag tehetősebb gazdák, illetve iparosok közé.

Az evangélikus hitfelekezethez tartozó német telepések vallási életéről kezdetben a szomszédos Káty falu evangélikus lelkésze, Polareczki Pál gondoskodott. Az első ágótai evangélikus okleveles német tanító 1886-ban Karner Teofil. A mind nagyobb számú német telepes követelésére az illetékes evangélikus egyházi hivatal 1895-ben megalapította az önálló tiszakálmánfalvi német evangélikus egyház-közösséget mintegy 800 taggal. Az első evangélikus pap 1894-től Michael Menhardt lett. Jó munkatársra talált Karner Teofil után a telepen tevékenykedő Johann Schrammel okleveles kántortanító személyében. Már 1886-ban a németországi Gustav Adolf Alapítvány 4000 márkás segítségével paplakot és iskolát építettek két tanteremmel. Menhardt 1916-ban meghalt, utóda Gustav Adolf Derner pap lett, aki nagy figyelmet szentelt a fiatalok zenei nevelésének.

A német iskolába járó gyerekek száma 1886-ban 76 volt, később számuk 100 fölé emelkedett (WURTZ 1984).

A FALU LAKOSSÁGÁNAK GAZDASÁGI HELYZETE ÉS SZOCIÁLIS RÉTEGEZŐDÉSE

Az új település gazdasági viszonyairól, illetve a lakosság szociális helyzetéről hű képet ad a titeli járás területén levő Tiszakálmánfalva községben 1895 decemberében készült kérdőív.³² Ennek alapján emelném ki azokat a kulcsfontosságú tényezőket, amelyek ebben az időszakban meghatározták a falu gazdasági életét.

A kérdőív szerint 1895-ben a falu lakosai 2853 kat. hold földet szántottak, a koplaló nagysága 39, a szőlővel beültetett területé pedig 60 hold volt. A lakosság igényesebb része szőlőtermesztéssel is foglalkozott, egyrészt hogy saját bora legyen, másrészt pedig ez tükrözte a letelepedés tartós szándékát, hiszen a szőlő gondozása sok időt és hosszú évekre szóló törődést követelő munka.

A falu határát mezei örök felügyelték, összesen öten, és ezért 1260 korona bért kaptak évente. Mindössze két községi csordást alkalmaztak évi 480 koronaért. Ez azt jelenti, hogy a faluban kevés gazdának volt egy vagy több tehene.

Ami a községben levő gazdasági gépeket illeti, 1895-ben a faluban hat darab, lóerővel működtetett cséplőgép volt, főleg német tulajdonban.

A falu minőségi állatállományában 1895-ben községi tulajdonban összesen három magyar-erdélyi fajtájú tenyészbika, magántulajdonban viszont két gidrán, illetve egy nóniusz tenyészmén volt.

³² *Arhiv Vojvodine*, 421-es fond, Bács-Bodrog vármegye, Tiszakálmánfalva. Kérdőív a község gazdasági viszonyairól, 1895. 12. 07.

Az állatállomány növekedése miatt szükség volt állatorvosra. A község 40 Ft-ot fizetett a körzeti állatorvosnak, Daday Endrének 1899-ben, 1900-ban pedig Rony Imrének, amiért kijártak a faluba. Jelentős állatállománya volt a település lakosainak: 427 lóval (200 kanca, 120 herélt, 100 csikó, 7 tenyészmén), 324 szarvasmarhával (200 tehén, 120 borjú, 4 bika) és 600 sertéssel rendelkeztek. A többgyermekes családok számára a tehén biztosította a tejet, túrót, sajtot, a savót pedig a sertéseknek adták. A családok legnagyobb részét önellátók voltak. Ezért nem csoda, hogy a tiszakálmánfalvi előljáróság oly kitartóan küzdött a réti földekért, még ha eredmény nélkül is.

A település gazdasági élete szempontjából lényeges tényező, hogy milyen mezőgazdasági növények termesztésével foglalkoztak a telepesek. 1895-ben 1500 holdon arattak búzát, átlagosan 12 métermázsa termett holdanként. A másik fontos termés a kukorica, amelyet 939 holdon termeltek, szintén körülbelül 12 métermázsa termés jutott egy holdra. A búzán és a kukoricán kívül a telepesek 20 hold földön termeltek burgonyát, 12-n zabot, 10-en kendert, 8-on őszi árpát, illetve 2-2 holdon mákot és tavaszi árpát. A takarmánynövények közül 42 holdon termesztettek muhart és 10 holdon lóherét. Ebben az időben egyáltalán nem termeltek napraforgót és cukorrépát, amely a későbbiekben közkedvelt növény lett ezen a területen.

Az 1894–95-ös évben 124 kat. hold földön a jég majdnem teljesen tönkretette a vetést. 112 hold búzát, árpát és zabot, 10 hold kendert és 2 hold mákot elpusztított a jégverés.

A kérdőív nagy figyelmet szentel a szőlőtermelésre vonatkozó adatoknak. Megtudhatjuk, hogy 1895-ben a 60 hold nagyságú szőlőterületből 56 holdon igen jelentős kárt okozott a peronoszpóra. Ezenkívül 20 hold szőlőt jégkárosodás is ért. Mivel a gazdák csak 15 kat. hold szőlőt permeteztek a peronoszpóra ellen, ezért a szőlő eladási ára nagyon magas volt. 1895-ben az új bor ára hektoliterenként 18, az óboré pedig 20 forint volt.

A faiskolákban és az utcákon a szederfák (eperfák) annyira megerősödtek, hogy jelentős számú szegény család 1900-ban selyemhernyó-tenyésztéssel tett szert szép pótljövedelemre. A gubót Titelre, később Szekszárdra szállították. A századfordulón jó jövedelemforrásnak bizonyult a németországi szezonzmunka, főleg Hessen környékén.

Érdekes, hogy a kérdőívben kért pénzügyi adatok még mindig forintban vannak kifejezve, habár a hivatalos pénz már a korona.³³

Erre az időszakra már kialakult a falu lakosságának szociális rétegződése. Egyes családok a település alapításakor megszerzett 13 hold földhöz vásároltak még ugyanannyit vagy többet, és 20–100 holdas kisbirtokosok lettek, mások viszont kénytelenek voltak eladni a 13 hold föld egy részét, jó néhányan pedig az egész földterületet. Ebben az időszakban egy kat. hold föld átlagára 450 Ft, egy épület nélküli telek átlagára 750 Ft, egy kat. hold szőlő ára 1100 Ft volt. Egy kat. hold föld bérleti átlagára 28 Ft, egy kat. hold kerté (here, fű) 50 Ft. Ennek követ-

³³ A forint helyett 1892-től Wekerle Sándor valutareformja alapján a korona lett a fizetőeszköz. 1 Ft = 2 korona, 1 korona = 100 fillér.

keztében megjelent a szegény idénymunkások, béresek és napszámosok rétege. Ezek az emberek tavasztól őszig a gazdagabb magyar, még inkább német parasztcsaládoknál dolgoztak, főleg Újvidéken kubikosok voltak, a téli hónapokban pedig a kátyi és a kaboli mocsaras rétségekben nádat vágtak, vagy Szerémségben a szőlőtelepítés előkészítéséhez „fordítottak”.

A béresek főleg a szegény sorsú fiúgyermekek közül kerültek ki. Ha a gazda nem rendelkezett megfelelő meleg mellékhelyiséggel, a béresek egy része az istállóban aludt. Naponta 14–15 óra hosszat dolgoztak, és ezért fizetésként pénzt, ruhát, cipőt vagy mezőgazdasági terményeket kaptak. A községben az 1894-es évben ezeket a gazdákat és béreseket jegyezték fel:

Sorszám	A gazda neve	A béres – régiesen bérescseléd – neve
1.	Szkotovics Mihály	Dobosi András
2.	Milanovics Erneszt	Gombár János
3.	Wurtz András	Walter Jakab
4.	Krumm János	Ferencz Jakab
5.	Bauer György	Brücker Jakab
6.	Schmidt János	Göttel Dávid
7.	Ifj. Wurtz András	Répási Ferenc
8.	Gollmann János	Heretek István
9.	Ifj. Varga Mihály	Papp Mihály
10.	Drobnyik József	Olaj József
11.	Schmidt Frigyes	Kühl János
12.	Masa Péter	Tóth Ferencz
13.	Ifj. Göttel Jakab	Tóth István
14.	Schvohn Fülöp	Bábi Sándor
15.	Nesztarecz István	Heretek Mihály
16.	Czeh János	Árva József
17.	Alexander János	Varga András
18.	Arasz Jakab	Kühl Márton
19.	Milanovics Lajos	Szabó György
20.	Szimon Ádám	Pápista István

A gazdák között 12 német és 8 magyar van, viszont a béresek között 4-5 német, a többi magyar. Ezek az adatok mutatják a német és a magyar telepések közötti gazdasági különbséget. Ez a lista nem lehet teljes, mert vannak adatok, amelyek 50 bérest említettek a magyarok soraiból.

A szegény, 13–15 éves leánygyermekek főleg cselédi munkát vállaltak, különösen a helyi jómódú iparosoknál, papoknál, tanítóknál és állami hivatalnokoknál, de később egyre nagyobb számban mentek Újvidékre szolgálni („szógáni”). Munkabérüket kizárólag pénzben kapták.

A napszamosok és a kubikosok helyzete volt a legnehezebb, mivel fizetésüket a pillanatnyi munkaerő-kínálat szabta meg. A munkaadók gyakran inkább idegen munkásokat alkalmaztak, így a napszamosok ezen a vidéken nagyon alacsonyak voltak. Összehasonlításképpen említem meg, hogy míg a 19. század utolsó éveiben Magyarország többi vidékén a napszám 1,20–1,40 korona között mozgott, addig Tiszakálmánfalván 1895-ben ez mindössze 60–80 fillért tett ki.

Tiszakálmánfalván a századfordulón több mint 30 magániparos élt, főleg kovácsok, bognárok, kereskedők, kocsmárosok, asztalosok, gölöncsérek, cipészek, ácsok, kőművesek, borbélyok, pálinkafőzők, mészégetők, szíjgyártók és kefekötők. Az iparosok nagyobb hányada német, a többi magyar és zsidó.

A kisszámú értelmiségi csoportot a papok, a tanítók, az orvos, a jegyző és a postafőnök alkotta. Egy részüknek nem volt célja a letelepedés, néhány évi ott-tartózkodás után elhagyták a falut.

TISZAKÁLMÁNFALVA LAKOSSÁGÁNAK ALAKULÁSA ÉS NEMZETISÉGI ÖSSZETÉTELE AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚIG

Az 1884–85-ben a Csajkás-vidéki új településre érkező lakosság 1890-re igen csak megnövekedett. Az 1890. évi helyi szinten lebonyolított népszámlálási adatok szerint a telepen 386 háztartásban 2002 lakos élt. Ez a hirtelen növekedés onnan származik, hogy ezekben az években sok telepes fölparcellázta 1 kat. holdas háztelkét, és két-három új családnak adta el a részeket. Ebben az időben elég sok magyar család települt át Csúrogról (VÁROSI 1933).

Az 1894–95-ös gazdasági évben Tiszakálmánfalva valamivel több mint 2000 lakosát 241 magyar, római katolikus család alkotta körülbelül 1300 személlyel, ebből 198 iskolás gyerekekkel, 101 német család körülbelül 700 lélekszámmal, ebből 89 iskolás gyerek és 157 lelket számláló 47 magyar református család, ebből 40 iskolás gyerek.

Az 1890-es helyi, az 1900-as és az 1910-es hivatalos népszámlálási adatok szerint a település lakosságának száma és nemzetiségi összetétele a következő:

Év	Magyar	Német	Szerb	Zsidó	Szlovák	Ruszin	Egyéb	Összesen
1890	1402	600	-	-	-	-	-	2002 fő
1900	1179	816	8	23	6	1	1	2034 fő
1910	1108	923	3	18	16	11	-	2079 fő

Az összlakosság száma az 1890-es helyi népszámlálás adataihoz viszonyítva jelentéktelen növekedést mutat. 1890-től 1910-ig, tehát 20 év alatt a lakosság

mindössze 77 fővel gyarapodott. Ez annál inkább szembetűnő, ha tudjuk, hogy ebben az időben a természetes szaporulat nagy: egy családra átlagban 3-4 gyermek jutott. Ugyanakkor a lakosság nemzetiségi összetételét szemlélve megállapítható, hogy a magyarok száma állandóan csökkent, a németeké pedig növekedett. Minek a következménye ez? A fő ok minden bizonnyal az, hogy a magyar telepesek egy része – erre már rámutattunk – könnyelműen gazdálkodott, tönkrement, vagyónát pedig német családok vették meg. Így számuk állandóan növekedett.

A magyarok egy része újból vándorbotot vett kezébe. Többen az akkori ígéret földje, Amerika felé vették az irányt. Nem lehet pontosan megállapítani, hány család vagy egyén vándorolt ki Amerikába vagy más országba, de a helybeliek számítása szerint a rokonok, ismerősök közül az 1900-as években több mint 50 család vándorolt külföldre. Leggyakrabban először csak a család férfi tagjai mentek Amerikába, ahol munkába álltak, majd egy bizonyos idő múlva küldték a pénzt a többi családtag számára, hogy azok is útra tudjanak kelni. A kivándorló családok között voltak a Bercsényi, Rapcsó, Milánovits, Lódi, Szabó, Balázs család tagjai és mások. Az iskolaszolga és harangozó Bercsényi Miklós egész családjával Argentínába vándorolt ki.

A kivándoroltak között nemcsak nincstelenek, hanem jómódú parasztok is voltak, akik abban a reményben adták el földjüket és házukat, hogy Amerikában jobban meggazdagodnak. Akadtak olyanok, akik csak kalandvágyból keltek útra. Egyesek jól föltaálták magukat, mások ott sem jártak jobban, mint idehaza. A századfordulón Amerikában már szakképzett munkásokra volt szükség, az itteni kivándorlók pedig nem voltak azok. Kivételek azért akadtak, akiknél megvalósult az „amerikai álom”, néhányan pedig visszajöttek ugyanolyan szegényen, mint ahogyan elmentek. Abban az időben egész Magyarországból sok ezren távoztak, „kitántorodtak”, főleg Amerikába.

KÜZDELEM A RÉTI FÖLDEKÉRT

Tiszakálmánfalva jelentős mértékben megnövekedett lakossága számára a falu 3212 kat. hold földet kitevő határa túl kevésnek bizonyult. A családok osztódásával a földparcellák kisebbekké váltak, és nem tudták biztosítani a jobb megélhetési lehetőségeket. Jövedelmük megnövekedését az állattenyésztés fejlesztésével szerették volna megvalósítani. A mindössze 10 kat. hold legelő, a „koplalo”, a mai „szlatina” nem volt elegendő az állatok tavasztól őszig tartó legeltetésére, udvarban vagy istállóban való tartásuk és etetésük pedig „felettebb sokba” került. Egyedüli megoldásnak a „csajkás rétség” egy részének legalább 800, utólag már csak 500 kat. hold nagyságú területének megvételét látták, hogy a tehének, juhok és sertések részére legyen elegendő legelő. Réti földet és legelőt csak a szomszédos szerb községek: Alsó-Kovil, Felső-Kovil és Káty tudott volna eladni nekik, de azok nyílt ellenszenvvel viszonyultak még a kérdés felvetése iránt is.

Tiszakálmánfalva képviselő-testületének 1907. április 5-én megtartott ülésén Városi Mihály jegyző, Zsúnyi István bíró és Halbrohr Ignác községi képviselő

személyében küldöttséget nevezett ki azzal a feladattal, hogy Ferenc József király budapesti látogatása alatt fogadást kérnek tőle, és személyesen adják elő kérésüket a réti földekkel kapcsolatban. A császári-királyi fogadásból nem lett semmi. Tiszakálmánfalva előjárósága jóhiszeműen, de tévesen úgy értékelte, hogy a réti földekből való részesedéssel személyesen a királynak kellene foglalkoznia. Az ötlettől azonban nem álltak el, ezért levélben fordultak Ferenc Józsefhez:

„Felséges Császár és Apostoli Király!
– legkegyelmesebb Urunk –

Budapest

Bács-Bodrogh vármegyében Tiszakálmánfalva község lakói, kik 1884 évben az úgynevezett kovily-grahovói volt kincstári birtokon telepedtek le, mély hódolattal járulunk felséges császár és apostoli királyunk magas trónja elé, hogy a községünk közelében fekvő rétségből, az úgynevezett csajkások rétéjéből, vagy az úgynevezett előterek, illetve árterületekből, esetleg a dunai szigetekből, egy bizonyos 500 holdat kitevő területet, mely a Magyar Királyi Államkincstár tulajdonát képezi, meghatározott holdankénti áron, évenkénti törlesztési feltételekkel, a leendő megvételhez királyi hatalommal nekünk megadni kegyeskedjék.”³⁴

A kérelemben részletesen megmagyarázzák, hogy a falu lakossága meghaladja a 2000-et, és a mostani terület nem elegendő arra, hogy a lakosság megélhessen. A falu népe nem szaporodhat, mivel a kevés földből nem lehet fenntartani a családot. Eddig a közvetlen közelben fekvő rétségekben bérelték a földeket, de az érdeklődők sokasága miatt annyira felmentek az árak, hogy azokat már nem tudták megfizetni. Így nincs sem elegendő legelő, sem elegendő „heréskert” az állattenyésztés fennállítására.

A csajkási rétség 40 000 hold földet tesz ki, és ezen felül van még 2000 hold „közalapítványi föld”. Ezekből a területekből lehetne juttatni Tiszakálmánfalva lakosságának 500 vagy 1000 holdat kitevő területet, hogy a többi csajkásbeli községhez hasonlóan ők is részesülnének legalább egy „csekélyebb területű réti föld áldásában”.

A község előjáróságának meggyőződése, hogy joga van a rétségből megfelelő váltáságár ellenében bizonyos területet tulajdonba venni. Amikor a rétség a csajkási községeknek lett kedvező vételáron szétosztva a kincstár részéről, Tiszakálmánfalva már létezett, és ugyanolyan elbírálásban kellett volna részesülnie, mint a többi Csajkás-vidéki községnek. Emiatt Tiszakálmánfalvának, persze határához viszonyítva, „jóval kisebb területű rétségre joga van, amely eddig ugyan nem érvényesült, de nem is érvényesülhetett el, legfeljebb szünetelt, de arról lemondva nem lett soha”.

³⁴ *Vajdasági Levéltár*, 421-es Fond, Bács-Bodrogh vármegye, Tiszakálmánfalva. Levél Ferencz Józsefhez, az 1230/907. szám alatt.

Végül a községi előjáróság felhívta Ferenc József figyelmét arra a tényre, hogy Tiszakálmánfalva magyar és német ajkú lakossága a Csajkás-vidéken magyar nemzeti missziót teljesít, de ahhoz, hogy ez életképes nagyközség nemzeti hivatását betölthesse, hogy gazdaságilag megerősödjön, részesülni szeretne az „áldást hozó réti földekből, melyhez a község lakossága nagyon ragaszkodik”.

Válasz a király nevében nem érkezett. Egy teljes évet várt Tiszakálmánfalva előjárósága Ferenc József hivatalának bármilyen visszajelzésére – eredmény nélkül.

A küzdelmet a réti földekért azonban nem adták föl. Hasonló tartalmú kérelmekkel – mint amelyet Ferenc Józsefnek küldtek – a következő kimagasló tisztségeken lévő személyekhez is fordultak: Fernbach Károlyhoz, Bács-Bodrog vármegye főispánjához 1908. május 2-án; Darányi Ignácához, a magyar királyi földművelésügy miniszteréhez 1908. május 12-én; gróf Apponyi Alberthez, a magyar királyi vallás- és közoktatásügy miniszteréhez 1908. május 14-én, valamint a zombori magyar királyi kincstári ügyészséghez 1908. július 10-én.

Ezen személyekhez intézett kérelmek hasonló magyarázatot tartalmaztak a réti földek igénylésével kapcsolatban, mint amelyeket már felsoroltunk, azzal a különbséggel, hogy Tiszakálmánfalva követelését matematikailag pontosították. Eszerint Tiszakálmánfalva parti földje a szomszédos csajkási községek parti földjeinek 11,3%-át teszi ki, tehát joga van a réti földek 11,3%-hoz is, ami területileg körülbelül 810 kat. hold földet jelent. A címzettekhez küldött kérelmek újból kiemelik, hogy a réti földekre való jogát a község rendületlenül fenntartja, s arról lemondani nem lesz hajlandó soha.

A községnek nagyobb elvárása volt Darányi Ignác földművelésügyi miniszter iránt, amelyet az bizonyít, hogy 1908 végén a községi képviselő-testület Tiszakálmánfalva díszpolgárává nyilvánította. Az elvárásoknak semmilyen eredménye nem lett, még az ígéretek szintjén sem.

Miért fordultak a tiszakálmánfalviak gróf Apponyi Albert vallás- és közoktatási miniszterhez?

A válasz egyszerű. A községgel határos kátyi rétségekben az Apponyi hatáskörébe tartozó vallási közalapítvány 300 kat. hold szántóföldjével és legelőjével is megelégedtek volna a réti földekre vágyakozó tiszakálmánfalviak, csak sikerüljön már valamit elérni. A 300 hold földön kívül a kátyi rétséghez még 4201 kat. hold nagyságú terület tartozott. Köztudott volt a tény, hogy a 300 kat. hold földet olyan egyének tartották bérben, akiknek a földműveléshez nem sok közük volt.

Utolsó kísérletként a zombori királyi kincstári ügyészséghez fordultak azzal a kérelemmel, hogy magasabb helyeken támogassa és mozdítsa elő ügyüket. Illetékes volt-e az ügyészség vagy sem, mindenesetre nem léptek semmit. Tiszakálmánfalva előjárósága látta, hogy ügyük megbukott, meghallgatásra sehol sem találtak. Hiába hangoztatták a magasztos célokat, a védőbástyaszeret a Csajkás-vidéken, a magyarság további számbeli erősödésének szükségességét, az illetékesek hallgatása jelezte, hogy számukra a csajkási rétség felosztása befejeződött. Ezzel a tiszakálmánfalviak szélmalomharca a réti földekért befejeződött, de bár megkísérelték a lehetetlent.

A KÖZSÉG KISDEDÓVODÁJA

A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1894. november 20-án kiadott rendelete értelmében minden község köteles összeírni, kellő felügyeletben és gondozásban részesíteni azon 3 és 6 év közötti gyermekeket, akiknek szülei nem tudták biztosítani a gyermek folytonos felügyeletét, olyan foglalkoztatását, amely elősegíti értelmi fejlődését, megfelelő táplálását és ápolását. Őket a községek kötelesek voltak kisededóvodákban elhelyezni, és megszervezni a nekik járó foglalkozást. Tiszakálmánfalva képviselő-testülete, Drobnik Józseffel az élen 1893. július 12-én döntést hozott a kisededóvoda (a továbbiakban óvoda) építésére meghatározott telek kijelöléséről, de a minisztériumi rendelet végrehajtására, az óvoda felépítésére a községnek nem volt pénze.

Emiatt ideiglenes jelleggel a római katolikus vallásfelekezeti népiskola keretén belül gyermekmenedékház működött, de a gyermekek nagy száma tartós megoldást igényelt.

A községi képviselő-testület 1899. szeptember 19-én megtartott ülésén – ekkor éppen Drobnik József újból bíró – határozatot hozott az állami jelleggel bíró óvoda felépítéséről. Az óvodai személyzet fizetéseinek biztosítását a közoktatásügyi minisztérium vállalta.

A Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1911. november 25-én a helyi képviselő-testület javaslatára kinevezte az óvoda felügyelőbizottságát a következő összetételben: Horváth János, Horváth Jánosné, dr. Steiner Jakab, Steiner Hébermann Regina, Halbrohr Ignác, Halbrohr Kohn Cecília, Szkotovics Német Teréz és Radók Fábiján Ilona bizottsági tagok.

Feladatuk volt az óvoda építési munkálatainak ellenőrzése és munkájának megszervezése. Az óvoda csak 1913-ban épült föl minden nemzet vagy vallásfelekezethez tartozó 3–5 éves gyermek számára, magyar nyelvű oktatással.

A felügyelőbizottság tagjai felelszövegük utolsó két sora így hangzott: „...a felügyeletemre bízott intézet javát teljes erőmből és legnagyobb akaratom szerint fogom előmozdítani. Isten engem úgy segítsen!” Fontos kiemelni, hogy magánóvoda már 1900. szeptember 1-jétől működött Tiszakálmánfalván, mégpedig igen sikeresen. Hogy mennyire komoly munka folyt benne, arról a zombori *Bácska* című újság kissé nemzetieskedő, mégis nagyon tartalmas cikkben számol be:

„Magyar óvoda Tiszakálmánfalván. Most ünnepelték évfordulóját annak, hogy községünkben magán kisededóvoda nyílt meg, melynek vezetését Ramthur Angéla okleveles kisededóvónő vállalta magára. Egy év lefolyása alatt elért eredményt mutatta be tehát most a község közönségének – mintegy 80 tanítványával – de leginkább azon szülőknek, akik apró kisededeiket reábízták, hogy zsenge elméjük hajnalának kezdetén az ő szakavatottságával fejlessze a jövő nemzedéket. Évközből ugyan már két ízben láttuk az ő kiváló szorgalmának és nemes ügyszeretetének szép jelét az egyes alkalmakkor bemutatott kisededóvodai ünnepélyeknél, de a mai napon az ő évi működésének teljes sikerét

mutatta be és őszinte szívből gratulálunk neki fáradhatlan szorgalmáért, mely-
lyel a kisdedek szellemi kiképzésének eredményét a nyilvánosság előtt ily szép
sikerrel tükrözte elénk. Megható látvány volt az, midőn a 3–6 éves kisdedek
tanulmányaikat előadták. Varga Etelka nevű kis lányka üdvözölte a vendégko-
szorút szép kis szónoklattal és ezután sorba mindegyik szebbnél-szebben sza-
valtak el egyet-mást a jól betanult versekből, tisztán csengő és érthető hangon
elmondván mindazt, amit tudtak és tanultak; – itt különösen kitűntek Balogh
Bertuska és Ilonka ikertestvérek párbeszédeikkel, Reicz Margitka csinos kis
versecskét szavalt lendülettel és Weninger Misike harci riadójának, Menbardt
Lacika s Heincz Péter szép kis verseik elszavalásával, zamatos előadásaikkal
és tiszta kiejtéseikkel tették élvezetesebbé az ünnepélyt. Bámulatos volt, hogy
azok a kisdedek mily érthetően adták elő mondókájukat és itt ki kell emelni ama
szívós kitartást, melylyel az óvónő a német ajku kisdedeket édes magyar hazánk
nyelvében oly rövid idő alatt beoktatta. A kisdedeknek nagy része egy év előtt
még csak hallásból ismerte a magyar nyelvet és most egy év lefolyása után tisztán,
érthetően beszélnek és többféle verset tanultak be, azokat szépen, tiszta za-
matos magyar kiejtéssel szavalták el a közönség és a szülők előtt. A verselések
és szavalatok szép lefolyása után következett a dalfűzérke; a kis csengő szoprán
hangok és édesen csicsergő ajkak egyszerre átváltoztak dalosokká és egy ütem-
re megkezdték a szép énekeket, miáltal a jelenlevők szívét egészen elbájolták
s oly szívrehatóan énekeltek, hogy dicséretére válik a mester óvónőnek. A kis
pacsirták dalocskáinak befejezése után a kisdedek elővették saját készítményű
házi iparcsikkeket, melyeket a jó szülőknek és tisztelt vendégeknek bemutatnak.
Hogy azok a kis kezecskék mire képesek ügyes vezetés mellett, bámulni való
volt. Azok a sokféle ici-pici tárgyak, mindmegannyi korrektul kidolgozott és
jelentőséggel bíró munkácskák voltak, melyek nagy ügybuzgalomnak tanujelét
adták. Az előadás befejezését Kovács Viktória 6 éves kis lányka tolmácsolta aki
egyszersmind szép szavakkal bucsuzott el az óvodától néhány pajtásával – is-
kolaköteles sorba lépven – az óvoda kedves falainak »Isten hozzádot« rebegett.
Ezekután a jószívűségében is szép példát mutató Ramthur Angéla óvónő a kis-
dedeket kedves kis uzsonnával lepte meg, melyet a »kicsikék hada« ugyancsak
jó étvágygyal fogyasztott el a jól végzett munka után” (BÁCSKA 1901. 09.).

A KÖZSÉG EGÉSZSÉGVÉDELME

A községben uralkodó egészségügyi helyzettel kapcsolatban hangsúlyozni kell,
hogy az 1888-as év végéig egyáltalán nem volt megszervezve a betegek orvosi
ellátása. Ennek következtében a betegek egy részét a környező falvak orvosaihoz
vitték, akiknek szolgáltatásait a telepések egy része nem tudta megfizetni. Így a
halálesetek száma nagyobb lett a kelleténél. Milanovits Mihály volt a telep kép-
viselő-testületének elnöke, amikor 1888. december 16-án döntés született arról,
hogy a Kátyon állandó jelleggel működő dr. Tóth Gyulát kéri föl, hogy hetente
egy napot Tiszakálmánfalván rendeljen. Dr. Tóth a felkínált 200 Ft évi javadalma-

zást nem fogadta el, és egy ideig minden tiszakálmánfalvi beteglátogatás nappal 1, éjjel 2 Ft-ba került. Fennállt az a kötelezettség is, hogy érte menjenek és szállítsák haza, amennyiben a beteget nem vitték Kátyra.

Később dr. Tóth mégis megegyezett a községi vezetőséggel, és 1893-ig végezte az orvosi teendőket mindazokkal a hátrányokkal, amelyek a nem állandó jellegű munkát kísérik. Döme Ferenc borbély 1898-ban vérkibocsátásra feljogosított személy volt, a foghúzás szintén hatáskörében volt, előtte pedig Splerzel József a borbély. Ebben az időben a borbélyok egy része gyógyításra is, például foghúzásra feljogosított személyek voltak, felcserekek nevezték őket. Ilyenfajta működésüket a fog- és általános orvosok hiánya tette szükségsszerűvé.

A településen és az egész vármegyében 1891 végén, 1892 elején megjelent a trachoma. Ezért a helyszínre jött dr. Thim József³⁵ járási orvos, a trachomás szem betegség elismert szakembere. Jelentést küldött Zomborba, hogy 1892. február 10-én 22 trachomás (szembetegség, kötőhártya-gyulladás) beteg van Tiszakálmánfalván. Tanácsokkal látta el dr. Tóth Gyulát. A trachomás betegek száma 1897-ben 40 volt, 1898-ban pedig 30.

Drobnyik József volt a község bírói posztján, amikor a község 1893 júniusában dr. Kármán Jánost bízta meg az állandó, mindennapi orvosi teendők végzésével. Dr. Kármán János az első orvos, aki ott is élt a faluban. Pecsétjén ez állt: „Dr. Kármán János orvos, sebész, szemész és szülész tudor”.³⁶

Nagy szükség volt az állandó orvosra, mert 1893–94-ben járványos betegségek érték el Magyarországot sok települését, Tiszakálmánfalvát is. Dr. Kármán megtette a szükséges óvintézkedéseket, de 1894 áprilisában körzeti orvosnak nevezték ki, és nem egész egy év után elhagyta a falut. Dr. Kármán János 1895 januárjában készített jelentéséből kitűnik, hogy 1894-ben a faluban összesen 94-en haltak meg a 2004 lakos közül – az összlakosság majd 5%-a – torokgyíkban, tüdővészben, kanyaróban; 50 férfi és 44 nő halt meg, közöttük 33 hét éven aluli gyerek, 67 magyar és 27 német. Ezt az évet a tiszakálmánfalviak „fekete év”-nek nevezték. Utána rövid ideig dr. Österreich Jenő a falu orvosa, majd újból ideiglenes jelleggel, hetente egy nap, dr. Thinszki Pál titeli orvos járt a településre. Dr. Thinszki Pál a község előfogatásával tette meg a két helység közötti kétszer oda-vissza távolságot, majd 120 kilométert. Csak néhány hét egy-egy napján járt Tiszakálmánfalvára, majd a községi orvos munkahelyét dr. Stein Jakab foglalta el, vele az első világháború végéig megoldódott az orvosprobléma. Dr. Stein hetente egyszer körüljárta az utcákat, vendéglőket, iskolákat, műhelyeket, udvarokat, és elrendelte az egészségvédelmi fogyatékoságok kiküszöbölését.

A lapályos helyeket feltöltette, az egyetlen közkút környékét szintén, a trágyadombokat pedig a kutaktól távolabb helyeztette, árnyékszékek felállítását szorgalmazta, azok mésztejjel való fertőtlenítését, ellenőrizte a piaci termékeket, a temető szélén hullaházat építtetett, szükség esetére járványkórházat rendezett be. 1896-

³⁵ Dr. Thim József (1864–1959) kiemelkedő orvos és történész, a magyarországi szerbek történetével foglalkozott.

³⁶ Egyetemi doktori fokozatot szerzett tudós személy.

ban megszervezte a gyermekek himlő elleni oltását. 150 gyerek első oltása volt esedékes, a szülők azonban csak 50-et oltattak be.

Mindezen intézkedések ellenére az első világháborús kolerajárvány nem került el Tiszakálmánfalvát. Az orvosok mellett nagy szerepük volt a szülésznőknek, illetve bábaasszonyoknak. A már említett első okleveles szülésznő után 1895-ig Németh Veronika, Kis Kovács Erzsébet, Bojthné Schumacher Mária, Sipos Uri Mária, Binder Margit, Vargáné Halasi Erzsébet, 1895 és 1911 között pedig Dietrichné Báder Magdolna töltötte be e fontos munkakört.

AZ ÓBECSE-ÚJVIDÉK-TITEL-VASÚTVONAL ÉS A TISZAKÁLMÁNFAI VASÚTÁLLOMÁS FÖLÉPÍTÉSE

A Csajkás-vidék minden községében 1895 végén nagy viták zajlottak a vasútépítésről és annak útirányáról. Két tervről folytak a heves viták. Az egyiknek az ötletgazdája Csajkás-vidék parlamenti képviselője, Milan Zako, a másiké pedig gróf Ármin Leiningen volt. Milan Zako tervét a szablyai járás több községe, gróf Leiningenét pedig a titeli járás községeinek többsége támogatta (GAVRILOVIĆ 1975 II.: 362). Leiningen tervének támogatása érdekében a Csajkás-vidéki községek küldöttségei tárgyaltak Bács-Bodrog vármegye ispánjával, kormánytagokkal Pesten, de eredmény nélkül. Milan Zako 1896-ban mint az uralkodó párt parlamenti képviselője jó politikai kapcsolatainak köszönhetően a kormánytól megkapta a koncessziót az Újvidék–Temerin–Zsablya–Óbecse- és az Újvidék–(a Római-sáncoktól)–Káty–Titel-vasútvonal építésére. Zakónak Temerin mellett volt nagy birtoka, és így személyes haszna származott abból, hogy birtokát a vasút által összekösse Újvidékkel és Óbecsével. Ő és öccse, Stevan Zako ingyen kapták meg Pesttől a koncessziót³⁷, és azonnal drága pénzért eladták kedvezményes jogukat az építést kivitelező vállalatoknak. Hogy minél nagyobb pénzt kapjanak a kivitelezőktől, Zako elérte azt is, hogy a vasútépítést pénzügyileg támogassa a megye és a vasútépítést szorgalmazó községek. Az érdekelt községek nem könnyen álltak kötélnek, mindegyik azt követelte, hogy ellenszolgáltatásként a vasút közvetlenül a település mellett haladjon el. A pénzügyi hozzájárulás biztosítékeként törzsszelvényt³⁸ kértek a községek. A következő, 1898-as év elején Csurog 60 000, Zsablya 50 000, Boldogasszonyfalva 20 000, Káty 40 000, Felső-Kabol 20 000, Alsó-Kabol 8500, Kovil-Szentivány 10 000, Dunagárdony 6000, Tündéres 6000, Sajkás-lak 8000, Titel 40 000 forintot szavazott meg a vasútépítésre. Tiszakálmánfalva előljárósága az első német bíró, Karl Burghardt vezetésével 15 000 Ft-ot szavazott meg olyan körülmények között, amikor a község nem rendelkezett ekkora pénzügyi összeggel. Bátor és előrelátó döntés volt, mert a község fejlődését el sem lehetett képzelni vasút nélkül.

³⁷ Olyan szerződés engedélyezése, amelynek értelmében Zako bizonyos feltételekkel megkapta a vasútépítési vállalkozást.

³⁸ Az értékpapírnak az a része, amelyet ellenőrzés céljából visszatartanak.

Végre 1898 elején megkezdődött a vasútvonal építése a Csajkás-vidéken akkor, amikor Bácska területén nagy volt a munkanélküliség, néhol éhínség uralkodott. Ezért Milan Zako képviselő közvetítésével sor került a vasútépítő vállalatok vezetőinek találkozájára báró Bánffy Miklós miniszterelnökkel, aki sürgette az építés mielőbbi megkezdését, hogy a megszorult szegény emberek munkához, pénzhez jussanak.

A megye 70 000 Ft-tal járult a vasútépítéshez azzal a feltétellel, hogy a budapesti fővállalkozó, Markbrait mérnök bácskai munkásokkal építse az Óbecse–Újvidék 64,8 km, valamint a Római-sáncok és Titel közötti 37,8 km vasútvonalat (GAVRILOVIĆ 1975 II.: 363). A vasút 1899. július 2-án lett ünnepélyes keretek között átadva a közlekedésnek, az utas- és teherforgalomnak egyaránt. Tiszakálmánfalva közelebb került a világhoz, Újvidékhez – mintegy 45 percre. A tiszakálmánfalvi magyarok jelentős számban Temerinből származtak, így ők is – a Római-sáncoknál való átszállással – gyakrabban látogathattak a szülőfalujukbeli rokonokhoz. A vasút lehetővé tette az újvidéki, mindennap ingázó munkavállalást, az ottani piacozást. Újvidéken keresztül megnyílt a Budapest–Belgrád-vasútvonal használatának lehetősége is.

A vasúton már pőfögött a gőzmozdonyos szerelvény, Tiszakálmánfalva pedig még egy forintot sem fizetett a vasútépítésre. A vasútépítő vállalkozók ezért 1899. szeptember 24-én törvényszéki végrehajtó által lefoglalták a regáléalap³⁹ 3000 Ft-ot kitevő tőkéjét, rövid idő múlva a még hiányzó 12 000 Ft-ot a Pesti Kereskedelmi Banktól biztosította a község mint kölcsönt 50 év törlesztési időre, amelyet leggyakrabban soha nem fizetett vissza.

A tiszakálmánfalvi előjáróság elvárása az volt, hogy a 15 000 Ft hozzájárulás magában foglalja mind a személy-, mind a teherforgalom lebonyolítására alkalmas vasútállomási épületeket, amelyek felépítését a vasúti részvénytársaság nem fedezte. Ezekre a célokra Bács-Bodrog vármegye 320 000 Ft póthozzájárulást hagyott jóvá, de ebből a pénzből a falu csak egy kisebb vasúti megállót és rakodóépületet kapott. A községben ez általános elégedetlenséget váltott ki, és ezért az előjáróság 1899. június 25-én a Magyar Királyi Államvasutak igazgatóságához fordult azzal a kéréssel, hogy egy szebb, tágasabb állomást építsen váróteremmel, jegykiadó irodahelyiséggel és állomásfőnöki lakással. A tetszetős külalakú vasútállomás 1900-ban felépült. Forgalmas állomás lett, mert a vasút nélkül maradt Felső-Kovil és Alsó-Kovil lakosságának is szolgálatot nyújtott.

Ekkor szükségesnek mutatkozott a falu központjától a vasútállomásig vezető bekötőút és járda építése, amelynek költségeit kétharmad részben a község, egyharmad részben pedig a vasutat építő részvénytársaság fedezte.

A tervrajz szerint a falu központja és a vasútállomás közötti út körülbelül a vályogverő gödör közepén haladt el. Ezért az egykor a házépítésre elhordott föld helyett a vályogverő gödör közepén töltést kellett építeni. Így keletkezett a faluban a „nagygödör” és a „kisgödör”. A kisgödört a lebontott vert falú házak falainak anyagával az 1970–80-as években a falubeliek feltöltötték. Amit az ősök elhord-

³⁹ A község részére fenntartott italmérési jog hasznélvezete.

tak, az utódok visszahordták. Így ma csak a nagygödör létezik, amelyben nincsen víz, területét bozótok és fák nőttek be.

Az esős időben sáros úton 1900-ban szilárd anyagból építettek községi gondozás alatt álló közutat és kitéglázott járdát. 1899 őszén még hét, oszlopra helyezett petróleumlámpást is fölszereltetett a községi vezetőség, amelynek élén már másodszer Drobnyik József bíró állt.

Rendes állatrakodó a vasútállomás mellett csak 1908-ban épült, amelyet főleg a felső- és az alsó-kaboli lakosok használtak, mert a tulajdonukban lévő hatalmas réti terület nagyon jó föltételeket biztosított az állattenyésztésre, a tiszakálmánfalviak mindössze 10 kat. hold területű „koplaló”-jával (a mai „szlatina” eredeti neve) szemben.

TISZAKÁLMÁNFALVA POSTAÁLLOMÁSÁNAK LÉTREHOZÁSA

A település megalapítása utáni években külön postaállomás létrehozására nem voltak sem anyagi, sem technikai lehetőségek. A küldeményeket a kátyi postára kellett vinni, és ott is lehetett felvenni. Ezt a munkát lovasfutár végezte. A község a kátyi postafőnöknek 200 forintot fizetett évente azért a többletmunkáért, amelyet a szomszédos új településnek végzett.

Tiszakálmánfalva előjárósága az állandó jellegű posta létrehozását 1893. május 20-án kérte az illetékes temerini posta és távirda igazgatóságától. A temerini posta igazgatósága a kérelmet Bács-Bodrog vármegye közigazgatási bizottságának küldte meg, amelyet az elutasított azzal a magyarázattal, hogy a postahivatal bevétele nem fedezné a fenntartási költségeket. A községi előjáróság ekkor a Magyar Királyi Posta és Távirda igazgatóságához fordult Temesváron, amelynek igazgatója szerint a postahivatal jövedelmező lesz. Amennyiben nem, akkor Tiszakálmánfalva település évente 120 Ft hozzájárulást fizet a posta működésének fedezésére. A temesvári Magyar Királyi Posta és Távirda Réta vezetéknévű igazgatóhelyettese⁴⁰ értesítette Bács-Bodrog vármegye közigazgatási bizottságát, hogy a magyar királyi kereskedelemügyi miniszter 1893. november 11-én kelt 81201/V. számú rendeletével megengedte, hogy Tisza-Kálmánfalva községben postahivatal nyíljon, amely egyben a posta-takarékpénztár hivatala is lesz. A miniszter eltekintett a község által felajánlott 120 Ft hozzájárulástól, mert szerinte a posta jövedelmező lesz. A gyors és biztos postai összeköttetés jó hatással lesz a kereskedelem és az ipar fejlődésére.

Az első, ahogyan a faluban nevezték, postamester Földy Ilona lett, az első levélhordó postás és kifizető pedig 1894-ben Tóth András. Tehát egy év múlva mégiscsak meglett a helyi posta, amely a mai főutca egyik (Ljubiša Kolarov tulajdonában lévő) házában kapott helyett.

⁴⁰ A temesvári Magyar Királyi Posta és Távirda levele, a 15469/1893. szám alatt. 1893. 11. 19.

A KÖZSÉG MELLÉKÉPÜLETEI⁴¹

A községháza felépítése utáni két-három évben, 1888–89-ben a telepesek választmánya ugyanezen telken – a községházától elválasztva – fölépítette Jungabél (később Jámbor) György közművesmesterrel a melléképületeket, amelyek a telep számára fontosak voltak.

A kisbíró lakása. Egy udvarra nyíló konyhából és utcára néző szobából állt. Télen kemencével, vagy ahogyan ezen a tájon nevezték: banyakemencével⁴² fűtötték a lakást. A kisbíró feladata a községháza helyiségeinek rendben tartása, értesítők, meghívók, adócédulák kézbesítése, később a vasútállomásra vezető út melletti petróleumlámpák karbantartása, a lakosság értesítése a községi előjáróság által fontosnak talált közhiреkről. A kisbíró utcasarki dobolására kijöttek az emberek az utcára, majd a „közhírré tétetik” bevezetővel felolvasta a lakosságnak szánt információkat.

Rendőrállomás. Két helyiségből állt, szerény bútorzattal. Az udvari helyiségben tartózkodott az éjjel-nappal szolgálatot teljesítő soros rendőr, az utcai helyiség pedig a rendőrvezető irodája volt, ahova időnként betértek a terepet járó csendőrök is. A rendőrség enyhébben, a csendőrök, ha jónak látták, ütlegetéssel félemlítették meg a rendbontókat vagy a lopáson ért tetteseket. A faluban a rendőrökre nagy szükség volt, az izgága, alkohol hatása alatt rendbontást okozó személyek megfékezése érdekében. Rendőri szolgálatot teljesített Szkotovics Mihály és Noniс Mladen.

Községi börtön. A tréfásan csak „dutyinak” nevezett községi börtön egy 3 × 2 méteres, ablak nélküli, szellőztetőnyílással rendelkező, barátságtalan helyiség volt, amelyben csak egy deszkaágy volt elhelyezve szalmazsákkal és szalmával kitömött fejpárnával. A rövid időtartamú büntetések letöltésére az ittas rendbontókat a dutyiba zárták, hogy kijózanodjanak, a súlyosabb büntettet elkövetők itt várták be, hogy a csendőrök értük jöjjenek.

Községi lóistálló. Néhány ló elhelyezésére alkalmas tágasabb helyiség, főleg a hatósági, községi célokat szolgáló lovak állomáshelye. A község előfogatosának (ordonánc) feladata volt, hogy a kétlovas községi bérkocsi, a fiáker mindig készenlétben álljon a községi előjárók, a jegyző, a lelkész hivatalos utazásainak lebonyolítására.

Községi bikaistálló. Tágas helyiség, amely a tenyészbikák elhelyezését biztosította. 1895-ben a községnek három tenyészbikája, magyar-erdélyi fajta volt. A község csordásai gondoskodtak róluk.

Községi disznóólak. A sertésállomány gyarapítását és fenntartását biztosító tenyészkánok elhelyezésére szolgáló egyszerű falusi ólak. A községi kanászok gondoskodására voltak bízva.

⁴¹ Az e címszó alatti szöveg Masa Tibor jegyzetei és Szabó Tamás elbeszélése alapján íródott.

⁴² A *Magyar nyelv értelmező szótárában* a „banyakemence” helyett a „boglyakemence” szó van, amely egyébként kúp alakú kemencét jelent.

Ezek a tevékenységek abban az időben az új telepés község számára nagyon fontosak voltak. A rend és a fegyelem fenntartása egyik alapfeltétele minden új település megmaradásának és fejlődésének.

Annak, hogy a község tenyészállatokat tartott, szintén megvan a jelentősége. Minden, amire nincs szükség, magától megszűnik.

A község a magántulajdonban lévő tenyészkanok számának megnövekedése miatt legelőször a disznóólat számolta fel. Legtovább a tenyészbikákra volt szükség a községben egészen 1953–54-ig.

TŰZVÉDELEM

Már Tiszakálmánfalva területének, utcáinak meghatározásakor a telep helyét kijelölő bizottság szem előtt tartotta, milyen tűzveszély jelenhet meg, állhat fenn az új településen. Ezért határozták meg, hogy az épülő házak egymástól való távolsága legalább 8 öl (körülbelül 15 m) legyen. A náddal, gyékénnyel, szalmával fedett melléképületek pedig legalább 2 öl (majdnem 4 m) legyen a szomszédos telek mezsgyéjétől. Több nyilvános kút építését szorgalmazták, amelyek vize fogyasztásra alkalmas, de a tűzoltás miatt is fontosak. Az épülő házak tetőzetének jó része nem cserepes, hanem nádas lett. Nem figyeltek különösebben a kémények építésére, ami miatt sok gond keletkezett a telepen a sűrűn megismétlődő kéménytűzek miatt. Ezért a telepés község választmánya 1888-ban kéményseprőst alkalmazott – Háber Aloiszt –, aki huzamos ideig közmegelégedésre végezte munkáját.

Nemcsak a kéménytűzek, hanem a gyerekek, a hamuval kidobott parázs, a vilám okozta tűzek elleni védekezés céljából a község 1890-ben két tűzoltófecskendőt és egy vízfordásra alkalmas tartálykocsit vásárolt. A Budapesti Önkéntes Tűzoltó Egyesület 1893 júliusában Tiszakálmánfalván tűzoltó-szaktanfolyamot szervezett, amelyen az összes jelentkező képesítést nyert a tűzoltásra.

Néhány komoly tüzeset után (két-három ház teljesen leégett) a község képviselő-testülete Kohler István budapesti fecskendőgyárostól 1320 korona értékben egy komoly, 60 méteres víztömlővel ellátott szívó-nyomó tűzoltófecskendőt vásárolt.⁴³ Az új tűzoltókészüléket a községháza udvarában levő meghosszabbított fészerben helyezték el. Az akkor modern típusú fecskendő kezelésére szakszerű kiképzésben részesült egy csoport helybeli, akik tűz esetén szakavatottan irányították a tűzoltást.

Tiszakálmánfalva lakosai elővigyázatosabban viselkedtek, és mind ritkábban kellett a grahovói erdőből visszamaradt erős bükkfa és egy oszlop közé felszerelt római katolikus egyház harangját „félreverní”, ami azt jelezte, hogy valahol a faluban tűz volt. Az emberek ilyenkor vödörökkel a kezükben kirohantak az utcára. Amerre a legtöbben siettek, arra volt a tűz.

⁴³ Masa Tibornak a faluban összegyűjtött dokumentációi alapján.

Városi (Wenninger) Mihály

Az első harangok a bükkfán és egy haranglábon (1887). A képet Balázs Ödön – Dönci bocsátotta rendelkezésemre Szabadkán, 1984-ben

*A magyar katolikus iskola épülete
(Radók József római katolikus tanító dédunokája, Radók Zoltán küldte a képet Adáról)*

A jegyzőlak a valahai tűzoltótoronnyal

Tiszakálmánfalva község			
Erkezett 1903. évi II. hó 26. n.	360 SZÁM	Előszám: Utószám:	Melléklet: /

A postaküldemény bevezetése

A település idejének okmánybélyegei

Bács-Bodrogh vármegye.
Comitat Bács-Bodrogh.
Бач-Бодрошка жупанија.

községe.
Gemeinde.
Општина.

KÖZSÉGI ADÓKÖNYV.

Gemeinde-Steuer-Büchel.

Књижница општинског пореза.

Írta
За

..... számára

190 évtől 190 évig
Von Jahre 190 bis 190
Од год. 190 до год. 190

13. szám. A 170. ex 1888. sz. községi számviteli szabályrendelet
64. és 65. §§-aihoz.

Nyomatott és kapható Ivkovich Györgynél, Ujvidéken.
1901.

Az egyenrangú nyelvhasználat példája 1906-ból: ifj. Nagy András adókönyve

Csizmár Károly

Balázs József

*Balázs József római katolikus kántortanító „nagyiskolás” tanulói (III–IV. osztály).
1910-ben 68-an voltak*

*Radók József (dédunokája, Radók Zoltán
küldte a képet Adáról)*

*A német iskola és tanítólakás épülete
(Masa Tibor felvétele az 1980-as évekből)*

Radók József római katolikus tanító I–II. osztálya

*Kis Miska Péter topolyai származású
telepes (később az egybeírást alkalmazva:
Kismiska) cselédkönyve*

*Az ifjú Rapcsó házaspár
Tiszakálmánfalván az 1900-as években...*

*...és egy jó évtizeddel később Amerikában. A „kitántorgók” első csoportjaival
keltek útra Fiuméből (a képek Ikotin Jánostól vannak)*

A kisdédóvoda, a későbbi „vics” iskola épülete (Masa Tibor felvétele az 1980-as évekből)

*A tiszakálmánfalvi vasútállomás az 1900-as években
(az Adán élő Radók Zoltán küldte a képet)*